

liberalisme & identiteit

idee

jaargang 32 nummer 3 juni 2011

Mr. Hans van Mierlo Stichting

Thema

3 Liberalisme & identiteit

door Frank van Mil [inleiding op het thema]

4 De liberale aard van de gewortelde kosmopoliet

door Kwame Anthony Appiah

10 Het Nederlandschap

door Joep Leerssen [politisering van de nationale identiteit]

16 De 'onredelijke' verbeelding

door René Koekoek [op zoek naar een progressief-liberale identiteit]

20 Feiten & cijfers

[liberalisme & identiteit]

24 Solidariteit en identiteit in de verzorgingsstaat

door Han Entzinger

30 Verbinden en verdelen

door Sven-Åke Hulleman [identiteit als politiek construct]

34 Vakmanschap en meesterschap

door Michiel Scheffer [over mode en identiteit]

Boekrecensie

38 Een seculiere tijd

door Constantijn Dolmans

Postbus 66

42 Werp een dijk op!

door Jieskje Hollander [over de goedkeuring van Europese verdragen]

46 Lessen van de tijger

door Maarten Gehem [identiteit als politiek construct]

>> 15 Mous 29 Schuyer 40 Welleman 52 Mijn idee

liberalisme & identiteit

themaredacteurs

Frank van Mil

Constantijn Dolmans

Identiteit is gepolitiseerd. Het publieke debat in de westerse wereld richt zich de laatste jaren sterk op de vraag 'wie zijn we?' Aan de ene kant van het debat zien we mensen die graag een strikt geformuleerd antwoord op die vraag zien, om zo een onderscheid te kunnen maken tussen 'wij' en 'zij'. Aan de andere kant zijn er mensen die vinden dat alle mensen wereldburgers zijn; we willen allemaal hetzelfde. Ook in Nederland lijkt de nieuwe politieke verdeling te lopen langs de lijnen van xenofobe 'Nederlanders' en xenofiele kosmopolieten.

Bestaat er zoiets als (de Nederlandse) identiteit? Welke waarden horen hierbij, welke normen vinden 'we' belangrijk? Deze *idee* bekijkt hoe dit soort vragen zich tot het sociaal-liberalisme verhouden. Liberalen hebben het vaak bijzonder moeilijk zodra ze de neutraliteit ten opzichte van levensbeschouwing en cultuur moeten verenigen met de menselijke behoefte om ergens bij te horen. Deze behoefte is de laatste jaren enerzijds versterkt in reactie op processen als globalisering, grootschalige migratie en ontzuiling: onze identiteit versus die van de rest van de wereld. Anderzijds is de invulling van deze identiteit nog nooit zo fluïde geweest: sinds de ontzuiling van de jaren zestig hebben individuen steeds meer ruimte gekregen om zelf invulling te geven aan hun eigen eigenheid, hun zelfbeeld. Deze laatste ontwikkeling – ruimte voor een eigen persoonlijke identiteit – is de essentie

van het sociaal-liberale denken. Voor de sociaal-liberaal staat centraal dat ieder individu in vrijheid en naar eigen inzicht invulling kan geven aan 'het goede leven'. Hiermee hangt samen dat mensen zelf hun identiteit gestalte moeten kunnen geven. Als gevolg hiervan hebben sociaal-liberalen echter niet altijd een goed antwoord paraat op de sterker wordende vraag naar een eigen Nederlandse identiteit. De vrijheid om de eigen identiteit te bepalen wordt maar al te vaak opgevat als 'zoek 't zelf maar uit!'.

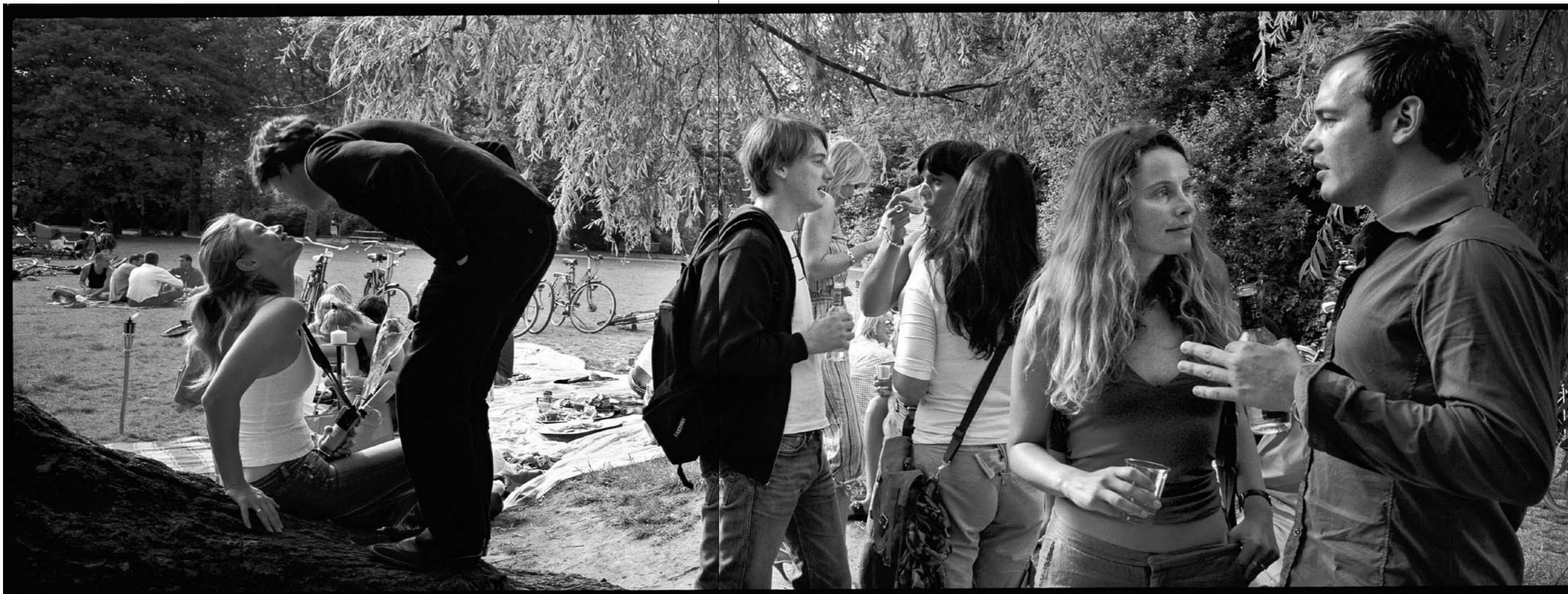
Deze *idee* verkent het spanningsveld tussen sociaal-liberalisme en (gemeenschappelijke) identiteit. Wat kunnen we vanuit het sociaal-liberalisme wel zeggen over gemeenschappelijke identiteit? Biedt het een leidraad in de beoordeling van alledaagse problematiek? Kwame Anthony Appiah vindt dat een voorliefde voor het vreemde niet perse hoeft te leiden tot een afkeur van het eigene. Joep Leerssen licht toe hoe de Nederlandse identiteit is gemonopoliseerd door een specifieke politieke vleugel. En René Koekoek roept op tot een sterker beleefde progressieve identiteit, een *grand narrative*. Verder in dit nummer onder meer nog bijdragen van Han Entzinger over identiteit en solidariteit en Michiel Scheffer over hoe we ons met modetrends een identiteit aanmeten.

De discussie over identiteit raakt mensen persoonlijk, dat maakt het zo ingewikkeld en tegelijkertijd ook zo belangrijk. En hoewel de liberaal misschien niet wil dat de overheid zich met identiteit inlaat kan hij zich er als burger en in het publieke debat niet aan onttrekken. Dat de staat niemand een identiteit kan of mag opleggen wil niet zeggen dat mensen onderling er niet over moeten spreken.

De liberale aard van de gewortelde kosmopolitiet

5

In de ogen van een liberaal heeft iedereen het recht op een eigen invulling van het goede leven. Iedereen ontwikkelt vervolgens zijn of haar eigen persoonlijke identiteit. Maar hebben liberalen hiermee niets meer te zeggen over de spanningen zoals die nu bijvoorbeeld in Nederland zijn ontstaan tussen verschillende groepen en 'identiteiten'? De Ghanees-Amerikaanse filosoof Kwame Anthony Appiah meent van wel. De ware liberaal is een 'geworteld kosmopoliet' die erkent dat iedereen de vrijheid om te leven op een eigen manier invult, en dat zij het ook verkeerd kan hebben. Zonder radicaal al haar principes overboord te zetten.

Het liberalisme is een traditie met vele wortels. Eén daarvan is het milde humanisme van Montaigne, die zowel wreedheid als dogmatisme verwierp en daar zelfs een beetje mee spotte. Zoals hij ooit schreef: 'Uiteindelijk is het een nogal hoge prijs om te betalen voor je overtuigingen als je er een man levend voor roostert'. Een tweede wortel is de overtuiging dat mensen het beste af zijn als ze hun eigen leven kunnen inrichten. Dat is het liberalisme van Wilhelm von Humboldt en zijn leerling John Stuart Mill. 'Als een persoon een redelijke hoeveelheid gezond verstand en ervaring bezit', schreef Mill in *On Liberty*, 'dan is zijn eigen wijze van zijn bestaan invullen de beste'. Natuurlijk vond Mill dat er grenzen zijn aan onze vrijheid, bepaald door de schade die we anderen kunnen berokkenen: het moeilijke is deze grenzen op de juiste plaats trekken.

Het liberalisme is ook geworteld in de overtuiging van John Locke die stelde dat we rechten hebben voordat er heersers zijn, zodat de reikwijdte van de overheid beperkt wordt door de individuele rechten van zij die geregeerd worden. In de 20^e eeuw erkenden veel liberalen, geïnspireerd door de socialistische traditie, dat de rechten die ertoe doen zowel sociaal als burgerlijk zijn: het recht om te werken, om een behoorlijke standaard van leven te hebben, om toegang te hebben tot de gezondheidszorg. Deze nadruk op sociale rechten volgde natuurlijkerwijs op het toenemende belang dat werd gehecht aan gelijkheid. Het was ook een reactie op vormen van liberalisme die zo gebrand waren op individualiteit dat ze vergaten dat mensen sociale wezens zijn met sociale behoeften.

Al deze filosofische theorieën ontwikkelden zich tegelijkertijd met een liberale politieke praktijk; religieuze tolerantie in Nederland in de 17^e eeuw; de grondwettelijke bescherming van individuele rechten tijdens de Amerikaanse revolutie; de geleidelijke uitbreiding van het stemrecht in de liberale democratieën; de ontwikkeling van welvaartsstandaarden. Wat al deze ideeën en gebruiken liberaal maakt, is dat ze een wereld voor ogen hebben waarin elk persoon *liberalis* is – een vrij mens, iemand die haar eigen leven leeft in een samenleving met andere vrije mensen. Liberalen zien een wereld voor zich waar niemand een slaaf is.

Deze 'mens als slaaf' is natuurlijk maar een metafoor, en behoeft enige interpretatie. De interpretatie begint door te kijken naar het leven van die mensen die leven zoals 'slaven' – verfoeide minderheden, overheerste klassen, kasten behandeld met verachting – en te kijken naar wat hen werd onthouden. Hen werd respect ontzegd, en daarmee zeggenschap over hun eigen leven. Zo konden ze mishandeld en wreed behandeld worden. Je kan de gevolgen van deze problemen op veel plaatsen zien. Een Engelse echtgenote in de 19^e eeuw was niet letterlijk een slaaf, maar omdat haar man het recht had om al haar zaken te beheren, of ze dit nu wilde of niet, was ze in dat opzicht wel een slaaf. In een moderne economie kan een mens alleen haar eigen leven beheren als zij een kans heeft op een baan of inkomen. Iemand die deze opties ontbeert kan niet echt vrij zijn. Een ongeregistreerde immigrant in het hedendaagse Amerika, zonder het recht om te verblijven of te werken op de plaats waar ze woont, is niet letterlijk een verstotene.

'De liberale kosmopoliet is bereid te accepteren dat er veel verschillende waardevolle manieren zijn om een menselijk leven te leiden, waarvan slechts één de hare is'

Maar haar leven is onderworpen aan de grillen van anderen; ze kan niet het leven van een vrije burger leiden. Omdat het liberalisme uit de afwijzing van slavernij en onderwerping voortvloeit, omvat een groot deel ervan het verwerpen van die zaken die het leven van slaven verwoesten: 'nee' tegen wreedheid, 'nee' tegen overheersing, 'nee' tegen respectloosheid.

Hieruit volgt dat de vijanden van het liberalisme die mensen zijn die het idee verwerpen dat iedereen gerechtigd is om het leven van een vrij mens te leven. Het zijn de autocraten – zoals de Saudische koning of de Zimbabwaanse president – die denken dat andere mensen niet gerechtigd zijn om hun eigen beslissingen te nemen over het lot van hun samenleving en de wereld. Het zijn de chauvinisten in veel staten, die mensen willen weerhouden van het volgen van het 'verkeerde geloof', of de 'verkeerde seksuele geaardheid' en de 'verkeerde sekse' als ondergeschikt beschouwen. Het zijn de bondgenoten van wreedheid die niet zien wat er fout is aan marteling. Het zijn de vijanden van tolerantie, die *fatwas* uitroepen om de levens van ongelovigen te eindigen, in plaats van argumenten te leveren die hen van gedachten zouden kunnen doen veranderen. Liberalisme is dan misschien in sommige opzichten een modern credo, maar haar vijanden zijn overal aanwezig in de moderne wereld.

Degenen die liberalen zien als erfgenamen van de Europese Verlichting kunnen trots zijn op het feit dat het liberalisme en de toepassing hiervan in het Westen begon. Het blijkt dat het liberalisme makkelijk verder verspreidt naar andere delen van de wereld, ook al behoeft het een constante verdediging in haar geboorteplaats. Eén van de sterke punten van de liberale traditie is dat het op veel verschillende gronden kan gedijen – zij het in licht verschillende vormen (dat is één gevolg van het hebben van veel wortels!). Vrouwen over de hele wereld blijken graag vrij te willen zijn van de overheersing van echtgenoten, vaders, en broers, ook als ze van ze houden. Mensen in Ghana, waar ik opgegroeid ben, prefereren democratie boven een militaire dictatuur. We hebben de afgelopen maanden gezien dat gewone Arabieren geloven dat ze het recht hebben op een stem in het

vormgeven van hun eigen samenlevingen: ze zijn het zat om niet het leven te leiden dat vrije mensen waardig is.

De vijandigheid tegenover dogmatisme – door Montaigne zo perfect uitgedrukt; zijn herkenning van de feilbaarheid van alle menselijke begrip, van hemzelf inclusief – leidt ertoe dat liberalen het gelukkigst zijn als mensen tot hun eigen conclusies komen. Als elke persoon verantwoordelijk is voor haar eigen leven, dan is haar manier van haar leven leiden misschien echt de beste manier, ook al kiest ze voor een ander leven dan jij en ik. We verwelkomen de stemmen in de Arabische wereld die om vrijheid roepen. Maar we verwelkomen ook het feit dat zij in vrijheid hun leven op een andere manier vormgeven dan wij.

Deze gedachte is de kern van het liberale kosmopolitisme. Kosmopolitisme is niet alleen, zoals haar etymologie doet vermoeden, het idee dat we allen burgers zijn van één menselijke samenleving: *kosmou polites*, burger van het universum. Het is dat, maar het is ook meer. Het omvat ook de aanname dat ieder van ons een gelijkwaardig lid is van een morele gemeenschap, de overtuiging dat onze medewereldburgers allemaal gerechtigd zijn – net als wij – om levens en gemeenschappen zo vorm te geven dat ze overeenkomen met hun eigen beelden van wat het waard is om te hebben, te doen en te zijn. Dus de liberale kosmopoliet is bereid te accepteren dat er veel verschillende waardevolle manieren zijn om een menselijk leven te leiden, waarvan slechts één de hare is. Natuurlijk, als je anderen het recht geeft om een eigen leven en een eigen samenleving te vormen, zou het vreemd zijn om jezelf dat recht te ontfangen. Dientengevolge eist de kosmopoliet het recht op om zich te wortelen op een bepaalde plaats, en de bijbehorende manier van leven voor haarzelf als waardevol te zien.

We kunnen gewortelde kosmopolieten zijn, zegt de liberaal, ingebed in een van de vele plaatsen die respect verdienen omdat het een menselijke plaats is, een gemeenschap van vrije mensen die er een gezamenlijke lotsbestemming uitwerken. En dat betekent dat, in naam van dat recht, we mensen kunnen vragen om sommige speciale

What's in a name?

Mijn achternaam 'den Hertog' heb ik gekregen via het huwelijk. Heeft dit mijn identiteit veranderd? Ik denk het niet. Het is een mooie achternaam. 'Hertog' is een adellijke titel en refereerde oorspronkelijk naar de aanvoerder van een koninklijke legereenheid. Gelukkig voer ik geen leger aan en dat is ook niet de verwachting. Mijn identiteit ontleen ik niet aan een naam. Deze ontleen ik wel aan mijn manier van denken, aan mijn gedrag en aan de rollen die ik vervul en waar ik in vrijheid voor gekozen heb. En hier kan ik de koppeling maken naar mijn lidmaatschap van D66. Want D66 staat immers voor eigen verantwoordelijkheid, denken over grenzen heen, voor duurzaamheid, maar ook voor delen van de welvaart met diegenen die niet altijd voor zichzelf kunnen zorgen.

Deze waarden spreken mij aan, evenals het optimisme, enthousiasme en de flexibiliteit van denken. De nuance: zo kenmerkend voor D66, maar ook voor mij. De ambitie te ontwikkelen: voor D66, maar ook voor mij. Ontwikkeling is de top in de piramide, en is dat wat mensen kan bevrijden en zelfs gelukkig kan maken. Als beschaafd land hebben wij de plicht iedereen kansen te bieden om zichzelf te (blijven) ontwikkelen. Zodat mensen onafhankelijk kunnen leven van anderen, van een rol of van een naam. Identiteit heeft geen naam. Een roos had net zo goed peterselie kunnen heten. Het blijft toch echt net zo lekker ruiken! *What's in a name?*

Krista den Hertog-Heins

D66-fractievoorzitter
Rheden

voorwaarden te accepteren die onze specifieke samenleving definiëren. Die voorwaarden moeten consistent zijn met het liberale beginsel: we nodigen mensen uit om in een samenleving van vrijheid toe te treden, niet een samenleving gebonden aan een onwrikbare traditie die ze niet kunnen verkennen en betwisten. En onze tradities zijn niet eenstemmig. Nederland, bijvoorbeeld, herbergt zowel katholieken als protestanten, christenen als joden, zowel religieuze als atheïstische tradities. Moslims hebben zich gevoegd in een voortdurende praktijk van cohabitatie tussen deze verschillende levensvisies. Ze kunnen niet vragen of deze opgeheven kunnen worden en daar hebben ze ook niet om gevraagd. Maar je kan niet van ze verwachten dat ze een plaats vinden in deze samenleving zonder eerst te proberen uit te leggen wat er van ze verwacht wordt en waarvan ze deel gaan uitmaken.

Dus een gewortelde kosmopoliet leeft een van de vele mogelijke menselijke manieren van leven. Maar ze denkt niet dat haar manier het beste is voor iedereen. Ten eerste weet ze dat haar eigen leven waarschijnlijk verbeterd zou kunnen worden. Als we dat vergeten zouden we Montaigne's waardevolle les over het hoofd zien: dat we open moeten staan voor de mogelijkheid dat we ons kunnen vergissen. Ten tweede, wat het beste is voor mij of voor ons, is misschien niet het beste voor jou of de jouwen. Dat is geen laf relativisme. Wij allemaal, wij medewereldburgers, hebben standaarden waar we ons aan moeten houden: het recht respecteren van iedere persoon om zijn of haar eigen leven in te richten; wreedheid vermijden en anderen ervoor beschermen daar waar we kunnen; garanderen, tot het beste van ons vermogen, dat ons eigen land een land is dat de rechten respecteert van een ieder binnen haar grenzen; en om er ook voor te zorgen, tot het beste van ons vermogen, dat ieder land hetzelfde doet. De overtuiging dat mensen recht hebben op hun eigen leven binnen de grenzen gesteld door de fundamentele rechten van alle mensen, is slechts dat: een overtuiging. We leven vanuit die overtuiging. Het is een *commitment*, niet een manier om deze te vermijden. En onze overtuiging is het idee dat mensen het recht hebben hun eigen leven in te richten.

'Accepteren dat ik het altijd fout zou kunnen hebben is niet hetzelfde als er zeker van zijn dat ik het al mis heb: het is juist ontkennen dat je iets zeker kan weten'

Ik zeg dit omdat ik de afgelopen jaren heb ontdekt dat Montaigne's aandringen op onze menselijke feilbaarheid verwarring schept bij mensen – wat een filosoof zijn 'fallibilisme' zou noemen. Zij denken dat een fallibilist, zich ervan bewust zijnde dat zij misschien fout zit, moet vervallen in scepticisme, daarmee alle overtuigingen vermijndend. Dat is een vergissing. Accepteren dat ik het altijd fout zou kunnen hebben is niet hetzelfde als er zeker van zijn dat ik het al mis heb: het is juist ontkennen dat je iets zeker kan weten. Fallibilisme is de manier waarop je je overtuigingen hanteert, niet het weerstaan van alle mogelijke overtuiging. Liberalen geloven dat wreedheid vreselijk is; dat mensen moreel gelijk zijn; dat overheden de rechten van elk mens zouden moeten respecteren. Als iemand denkt dat deze aannames fout zijn of aan revisie toe, zijn we bereid te luisteren. Omdat we ook geloven dat niemand iets zeker kan weten, zijn we bereid om zelfs onze kernwaarden te herzien. Maar dat betekent niet dat we ze zonder slag of stoot moeten opgeven. We zijn verplicht tot gesprekken over deze dingen, juist omdat we geloven dat er een goed antwoord is, ook al zijn we ver van zeker dat we het gevonden hebben. (Natuurlijk, soms – maar slechts soms – is het juiste antwoord, 'dat is wat het beste is voor hen. Iets anders is wat het beste is voor ons').

We hebben zulke gesprekken nodig omdat we moeten blijven denken over wat deze liberale principes betekenen. Het is niet altijd duidelijk wat wreed is. Ik ben ervan overtuigd geraakt dat lange periodes in eenzame opsluiting wreed zijn, vanwege het bewijs van de geestesgesteldheid van de mensen die daaraan werden blootgesteld. Je kunt geen geestelijk gezond mens zijn, in je eigen waarde, als je geest het begeeft. En een gevangene is een mens die betaalt voor een misdaad, geen wettelijke van alle rechten ontdaan. Ik weet niet precies hoe ik mijn respect voor de morele gelijkheid van alle mensen moet rijmen met het feit dat ik het meest geef om sommige speciale mensen – mijn familie, mijn vrienden, mijn thuisland. Ik ben een fallibilist, ik verwacht moeilijkheden tegen te komen door mijn overtuigingen. Het leven is ingewikkelder dan we kunnen bevatten, vermoed ik. Maar ik leef met de overtuigingen die ik heb, in de wetenschap dat niemand anders ze ten volle deelt, en dat zonder twijfel soms iemand anders, niet ik, het bij het juiste eind zal hebben.

Kwame Anthony Appiah is cultuurhistoricus, filosoof en schrijver.

Vertaling: Eline van der Mast & Roelien Kramer

Dè Nederlander bestaat niet, en heeft ook nooit bestaan, meent Joep Leerssen. Toch is 'de Nederlandse nationale identiteit' momenteel onderdeel van een heftig politiek debat. Liberalen moeten dit debat niet aan 'nieuw-rechts' overlaten, maar moeten een duidelijk eigen geluid laten horen. Het Nederlandschap moet worden teruggebracht tot zijn glanzende, stralende kernwaarde: die van een rechtsstaat.

door Joep Leerssen

Het Nederlandschap

Politisering van de nationale identiteit

Identiteit (een spookwoord, een nevelsliert) heeft een dubbele functie. Het bakent ons af van anderen en creëert continuïteit in ons bestaan door de tijd heen. Niet alleen individuen, ook groepen mensen hebben een identiteit. Maar niet alle groepen. Je kunt groepen verzinnen ('alle mensen die abrikozenjam lekkerder vinden dan kersenjam', 'alle mensen die op 14 januari 2007 zijn bekeurd voor te hard rijden') die geen identiteit hebben. Wat daarvoor nodig is, is de *gewaarwording* van identiteit; een *identiteitsbesef*, een soort zelfherkenning. En die zelfherkenning draait om datgene wat de groep in kwestie als eigenschap deelt: of dat nu het supporterschap van Ajax is, het spreken van de Friese taal, het lidmaatschap van de VPRO of het kiezen van Apple Mac computers boven Windows pc's. De lezer beseft dat die eigenschappen elkaar niet hoeven uit te sluiten. Een Fries-sprekende Ajax-fan die lid is van de VPRO en verknocht aan zijn Macbook is een heel bestaanbaar soort iemand. Maar tegelijkertijd Ajax- én Feyenoord-fan te zijn, zowel Fries als Limburgs te spreken, lid te zijn van zowel VPRO

als TROS, met een Dell laptop rond te lopen in een Apple Store, dat wringt. Mensen kunnen de meest uiteenlopende eigenschappen, en dus ook groepsidentiteiten, in zich verenigen. Dat is waarom mensen vaak aardiger zijn dan groepen... Sommige groepslidmaatschappen wegen zwaarder dan andere; dat wil zeggen: zo'n identiteitsbesef legt een grotere claim op ons als persoon, en heeft meer te maken met onze plaatsbepaling in het maatschappelijke leven. Het staatsburgerschap, het feit dat je Nederlander bent, is verreweg de belangrijkste groepsidentiteit aangezien het al je burgerrechten en -plichten bepaalt.

Een liberaal standpunt ten opzichte van al die groepsidentiteiten zou er eigenlijk een van welwillende desinteresse moeten zijn. Wat je huidskleur, geslacht, geloof, seksuele voorkeur, enzovoorts is, is een persoonlijke aangelegenheid, en de staat heeft het al druk genoeg met zaken als ordehandhaving, rechtspraak en overheidsfinanciën om zich ook nog eens dáármee bezig te gaan houden. Hoogstens als conflicten tussen groeperingen de

Ik ben bang dat we de uitnodiging wat beter hadden moeten lezen.

openbare orde bedreigen zal de staat handelend moeten optreden, en dan niet uit sympathie voor deze of gene groepering maar omdat ordehandhaving en conflictregulering nu eenmaal bij het takenpakket van de staat hoort. Op één punt echter is deze serene no-nonsense benadering ontoereikend. In de voorafgaande alinea werden de zaken zo voorgespiegeld alsof de staat een neutrale instantie zou zijn, transcendent zwevend boven, en los van, de groepsaanhankelijkheden van alle belastingbetalers. Het zou mooi zijn als 't zo was, en zo is het in het verleden ook wel voorgespiegeld: dat alle groepsidentiteiten ondergeschikt zijn aan de éne supertroefidentiteit van het staatsburgerschap. Vegetariër, veehouder, professor of disco-eigenaar, communist of zwaar gereformeerd, korfballer, kickbokser of hockeyer, Fries of Limburger, kleuter of knar: Nederlanders zijn het allemaal (op de achtergrond hoort u al de positief zalvende stem van de politicus of voorlichter: 'samen, met z'n allen'). Maar zo neutraal of transcendent is die superidentiteit van de nationaliteit helemaal niet. Tot

diep in de negentiende eeuw waren er religieuze haarscheuren te bespeuren binnen de Europese natiestaten (denk aan de Nederlandse Verzuiling, de Duitse *Kulturkampf*) en op enkele plekken hebben in de twintigste eeuw burgeroorlogen gewoed onder deels religieuze auspiciën (Noord-Ierland, voormalig Joegoslavië). Etniciteit is een andere identiteit waar de natiestaat niet echt 'boven' staat. Denk aan het antisemitisme binnen veel Europese staten, en de racistische onderbouwing van het koloniale bestel van veel landen. En tenslotte was de mondige staatsburger tot diep in de negentiende eeuw een deftige bourgeois, die weinig behoefte voelde om het stemrecht ook aan arbeiders en vrouwen toe te vertrouwen. De staat probeerde die potentiële verdeeldheid binnen de eigen bevolking te sussen door een deugd van 'vaderlandsliefde' op te hangen aan een intens gepropageerd nationaal zelfbeeld (denk aan al die standbeelden, schoolplaten, geschiedenislessen en straatnamen uit de periode 1860-1910...) dat vaak vorm kreeg te midden van diverse internationale vijandbeelden. In een moderniserende

wereld vol potentiële conflicten werden stabiliteit en identiteit (afbakening ten opzichte van andere nationaliteiten, besef van historische continuïteit) gepropageerd door middel van een canon van vaderlandse *common denominators*. Krijgt de lezer ook de gewaarwording dat er iets soortgelijks vandaag de dag gaande is?

We gaan er voetstoots van uit dat de wereld van de laatste decennia totaal anders is dan het knusse 'ons-kent-ons' Europa van vroeger. Dat is een versimpeling. 'Vroeger' was helemaal niet zoveel eenduidiger en onproblematischer dan de situatie van vandaag. De Dreyfus-affaire in Frankrijk; de enorme strijd over al dan niet seculier staatsonderwijs, die we in bijna elk Europees land tegenkomen; de totale instabiliteit van landen als Spanje en Ierland en de non-existentie van Polen; de revoluties van 1830 en 1848 en de opkomst van de arbeidersbeweging... onze huidige problemen en onzekerheden verbleken erbij. In feite is een alles overstijgend Nederlanderschap nooit een historische werkelijkheid geweest, behalve dan als ideaal voor een betere toekomst tijdens de bezettingsjaren van 1940-'45. De tegenoverstelling tussen een knus verleden en een uit-de-hand-lopend heden (Dik Trom tegenover delinquente bromfietsmarokkanen, alsof er nooit nozems, Dijkers, Pleiners en langharige, werkschuwe Damslapers zijn geweest) mag best wat genuanceerd worden. Is het dragen van boerka, bedenkelijk als het is, een ernstiger maatschappelijke probleem dan het routineuze massavandalisme van hordes autochtone, bleke, blonde voetbalsupporters elke zondag?

Maar inderdaad, er is wel iets verschoven in de laatste decennia. De nationale identiteit, vroeger eerder een concept dat geacht werd boven de partijen te staan, is een *politicum* geworden; inzet en troefkaart in een partijpolitiek debat. En met 'nationale identiteit' bedoel ik dus dat nationale zelfbeeld zoals dat sinds de late negentiende eeuw werd gecanoniseerd en gepropageerd. De multiculturele, globaliserende werkelijkheid van vandaag de dag boezemt velen de vrees in dat het traditionele Nederlandse zelfbeeld, waardoor Nederlanders geleerd hadden zich te onderscheiden van niet-Nederlanders en te identificeren met hun historische *roots*, wel eens uit de mode zou

kunnen raken, verdrongen door de etnische zelfbeelden van grote nieuwe bevolkingsgroepen. Dat Nederlandse zelfbeeld is bijgevolg in de laatste decennia een icoon geworden van rechtse en/of populistische partijen. Zij zetten zich daarmee af, niet langer tegen andere Europese landen (maar wel soms tegen 'Europa' als samenwerkingsverband), en ook niet tegen de Verenigde Staten (toch verreweg de grootste vreemde invloed in onze politiek en cultuur) maar tegen twee andere tegenstrevers: immigranten en linkse partijen. Immigrant wordt verweten, halsstarrig vast te houden aan uitheemse, met de nationale identiteit incompatibele groepsnormen en -waarden; linkse partijen wordt een elitaire, intellectuele levenshouding verweten, die de nationale identiteit verkwanselt aan kosmopolitisme en al te toegeeflijk cultuurrelativisme.

De merites (of het gebrek daaraan) van die argumenten zijn hier niet mijn onderwerp. Ik wil alleen signaleren dat door die beide positioneringen van het nieuw-rechtse populisme de nationale identiteit tot een *politicum* wordt. De vraag rijst: wat moet het liberalisme, met zijn welwillende desinteresse voor een politisering van culturele zelfbeelden, daarmee?

Voor het goede begrip dienen wij te beseffen dat het gaat om een probleem verpakt in een ander probleem. Het binnenste probleem is de mogelijkheid dat er inderdaad iets aan de hand zou kunnen zijn dat ons zorgen moet baren. Het is denkbaar dat fundamentele, identiteitsbepalende publieke principes inderdaad, zoals her en der wordt gevreesd, bloot staan aan erosie en vijandigheid. Het buitenste probleem is dat de beduchtheid daarvoor is gemonopoliseerd en fobisch uitvergroot door een onverkwikkelijke politieke stroming, het nieuw-rechts populisme, dat daarmee een belangrijke retorische troefkaart in handen heeft gekregen.

Om met het binnenste probleem te beginnen. De rechtsstaat en de burgerlijke vrijheden die daardoor worden gegarandeerd zijn geen gratis cadeautje, maar moeten verdiend worden, en wel door voortdurende waakzaamheid. Het politieke debat daarover moet niet gemedend worden, maar moet zich concentreren op de echte nexus: de vrijheden die groepen voor zichzelf opeisen,

de vrijheden die ze voor anderen bereid zijn in te ruimen, de verhouding daartussen, en de opgave van de overheid om daarbij te arbitreran. Vrijwaring van discriminatie (een burgerrecht dat in de grondwet en in internationale verdragen is vastgelegd en gegarandeerd) betekent, dat men niet op basis van deze of gene 'identiteit' mag worden blootgesteld aan rechtsongelijkheid. Het betekent mijns inziens niet, dat men rechtsongelijkheid voor zichzelf mag opeisen, een uitzonderingsbehandeling mag vragen ten opzichte van de normale, voor iedereen geldende regelgeving omdat die strijdig zou zijn met (bijvoorbeeld) een geloofsovertuiging. Claims op een bijzondere behandeling voor de wet uit hoofde van het behoren tot een minderheid behoren bij de ongewenste implicaties van de hedendaagse *identity politics*. En wat de Nederlandse staat een halve eeuw geleden niet accepteerde van orthodoxe protestanten met bezwaren tegen polio vaccinaties, hoeft hij ook nu niet van andere groeperingen te accepteren.

De staat mag verwachten, en in delictgevallen afdwingen, dat alle, ook recent gearriveerde volksgroepen zich conformeren naar de fundamentele beginselen die de samenleving bepalen waarin men zich is komen vestigen. Maar indoctrinatie lijkt daartoe niet de aangewezen weg; opgelegde vrijheidsliefde en afgedwongen tolerantie zijn een *contradictio in terminis* en zullen alleen daarom al aan hun doel voorbijschieten. In plaats van nieuwkomers tegemoet te treden met de *a priori* verdenking van culturele afhoudendheid, mag en moet men erop vertrouwen dat uiterlijk in twee of drie generaties die fundamentele idealen van individuele vrijheid, tolerantie en rechtsgelijkheid, waaraan de autochtone burgerij sinds generaties verknocht is, ook hun aantrekkingskracht op de nieuwe bevolkingsgroepen zullen doen gevoelen. Wie daaraan twijfelt heeft een kennelijk gebrek aan vertrouwen in de overtuigingskracht en allure van die idealen, en dwingt allochtonen in een onmogelijke, paradoxale *double bind*: omdat ik twijfel aan jullie geloof in rechtsgelijkheid, behandel ik jullie met extra argwaan, en als jij je daaraan stoort, dan bevestigt dat mijn twijfel aan jullie geloof in rechtsgelijkheid. Er is trouwens een ander gevaar dat de rechtsstatelijkheid bedreigt en waarvoor gewaakt moet

worden, en dat komt allerminst uit de allochtone of fundamentalistisch-religieuze hoek: de toememende stemmingmakerij tegen de onafhankelijkheid van rechtspraak, en al helemaal tegen de rechterlijke afdwingbaarheid van internationale verdragen. Die campagne wordt zowel vanuit nieuw-rechts-populistische hoek (Geert Wilders) als uit neoconservatieve hoek (Thierry Baudet) vernomen. Zulk discours is niet minder kwalijk dan ritueel slachten.

'In feite is een alles overstijgend Nederlanderschap nooit een historische werkelijkheid geweest, behalve dan als ideaal voor een betere toekomst tijdens de bezettingsjaren van 1940-1945'

Daarmee kom ik op het buitenste probleem: de xenofobe monopolisering van de nationale identiteit ten behoeve van nieuw-rechts populisme. Hierin mag men niet berusten. Wat te doen? Sommige partijen lijken, althans retorisch, op te schuiven naar rechts omwille van de electorale concurrentie. Christendemocraten en conservatief-liberalen proclameren her en der in Europa dat 'multiculturalisme dood is' of dat 'ons Land aan de Onslanders is/moet worden teruggegeven'; wat die kreten precies betekenen begrijpt geen mens, maar wat ermee bedoeld wordt is zonneklaar. Dat antwoord op het buitenste probleem verergert het binnenste probleem, want het legitimeert de standpunten en de drogredenen die de partij welke men wenst te bestrijden tot de hare heeft gemaakt. Evenzeer lijkt het mij ontoereikend om terug te vallen op het sentimentele en ietwat neerbuigende geloofsartikel dat alle immigranten aardig en kleurrijk zijn (de respons ter linkerzijde).

Haatpropaganda kan niet bestreden worden met rozengeur en maneschijn; het buitenste probleem kan niet worden bestreden door te doen alsof het binnenste niet bestaat.

Efficiënter zou het zijn om de nationale identiteit, het Nederlandschap, terug te brengen tot zijn glanzende, stralende kernwaarde: die van een rechtsstaat, met generaties Nederlanders die voor dat ideaal van de rechtsstatelijkheid hun leven en goed hebben opgeofferd. Het is een ideaal dat misschien niet altijd ten volle is gerealiseerd, maar dat wel altijd als richtingwijzer erkend is, en erkend moet blijven.

Vergeet de VOC-mentaliteit, de sjablonen van de schoolplaten. Laat de retoriek van 'hoe wij Hollanders zijn' varen, met zijn negentiende-eeuwse clichés over polderaars en dominees en watergeuzen: de enigen die daar garen bij spinnen zijn de nieuw-rechtse populistten die het tot tweeluik combineren met een hatelijk, karikaturaal

vijandbeeld. Neen, wat nodig is, is het argument van de ratio, de redelijkheid, iets wat uitgerekend in het liberale gedachtegoed op zijn plaats is. Dit is een land om lief te hebben, een identiteit om bij te willen horen, omdat het als een van de eerste in Europa de sprong richting burgerrechten en rechtsstatelijkheid aandurfde, en eigenbelang temperde met tolerantie.

Wie durft hier vaderlanderschap op te eisen? Ik, zegt de liberaal, ik met mijn traditie van eerbied voor de individuele vrijheid, mijn verworvenheid van een staatsbestel waar de overheid er niet is om dogma's af te dwingen, maar zowel zichzelf als de burgers moet houden aan grondwettelijke regels van mensenrechten en rechtsgelijkheid. De hier gevestigde filiaalhouders van de *Tea Party*, die op ons land een oranje-blanje-bleu-programma van discriminatie, *gesundes Volksempfinden* en haatpolitiek los willen laten, zijn géén goede vaderlanders.

Joep Leerssen is hoogleraar Moderne Europese Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Dit artikel is te beluisteren als Podcast
www.d66.nl/kennis/item/podcast_idee

‘Dit is een land om lief te hebben, omdat het als een van de eerste in Europa de sprong richting burgerrechten en rechtsstatelijkheid aandurfde, en eigenbelang temperde met tolerantie’

Mous Leuk is anders...

We wonen in een staat waar veel mensen uit andere landen zich ook hebben gevestigd. En daar krijgen we de zenuwen van. Ruzie in de politiek, verharding van het maatschappelijk debat. Die onrust wordt uit twee bronnen gevoed: enerzijds die van wat 'cultuurverschil' heet; in de praktijk staat die definitie voor irritante gewoontes, raar voedsel, vreemde kleding en andere ongewone manieren. In een wijk kunnen die behoorlijk ontwrichtend werken op de bestaande sociale samenhang. Anderzijds de bedreiging van het terrorisme dat de wereld teistert; dat geldt specifiek voor mensen uit culturen die in de Verenigde Staten en het westen van Europa de vijand zien van wat hen heilig is. Het cultuurverschil is minder moeilijk te hanteren dan de dreiging. Maar de scheiding der geesten in de politiek van de laatste jaren illustreert hoe gemakkelijk de aandacht voor het ene probleem de aanpak van het andere kan verstoren. Cohen richt zich op de culturele kant van de zaak, spreekt over begrip en mensen bij elkaar houden, Wilders over de dreiging van de multiculturele afgrond.

In hoeverre een vreemde cultuur als gevaarlijk wordt ervaren wordt grotendeels door religie bepaald. Beter gezegd door godsdienst, want die maakt gemiddeld meer slachtoffers dan religie. Godsdienst maakt kerken en wetten, religie inspireert goede manieren, zou je kunnen zeggen. Maar als de PVV spreekt van 'de linkse kerk', wil die partij de sociaal-democraten afficheren als godsdienstig en daarmee als verblinde volgers van achterhaalde idealen. Wilders bekijkt Job Cohen en Paul Witteman als waren zij fundamentalistische moslims.

De Nederlandse normen en waarden zijn van christelijke oorsprong en in de jaren zestig naar de filistijnen geholpen door de babyboomers. Voor die generatie was alles wat riekte naar nationalisme en christelijke kleinburgerlijkheid uit den boze. Men rolde het dak van de lelijke eend open en trok naar Frankrijk om vogelmaagjes te gaan eten. Met de rugzak naar Nepal, hoe merkwaardiger de cultuur hoe leuker. Hippiëes hadden geen nationaliteit, alleen erg veel identiteit. Materialistische handelsgeest werd verworpen en dienstplicht geweigerd. *Make love, not war!* Hans van Mierlo richtte D66 op en het sociaal-liberalisme werd geboren, met zijn focus op individuele vrijheid en ontplooiing. De andersdenkenden van toen leidden nu een zwitserleven en worden verbijsterd door het idee dat er zoiets zou bestaan als een Nederlandse identiteit. Die hadden zij effectief kwijtgemaakt; Milan en Hadassa hadden Henk en Ingrid achter zich gelaten, dachten zij.

Maar we leerden het op school: iedere actie roept een reactie op. Het populisme – met zijn verheerlijking van alles wat in de ogen van de sociaal-liberale D66'er benauwd, conservatief en kortzichtig is – hangt als een terriër in de broekspijp van de veranderingsgezinde politicus. Die moet met dat agressieve beest leren omgaan. Wanhopig schudden met het bedreigde been helpt niet. Er zit niks anders op dan een duidelijke relatie vestigen, zodat ieder zijn plaats weet. Daarvoor is inzicht in de eigen positie noodzakelijk. In ons geval is dat een elitaire. Als we de schaamte daarover voorbij zijn kunnen we ons vrijuit richten op onze voortrekkersrol. Met taai geduld.

Marijke Mous

Politieke bewegingen en partijen staan of vallen met het overbrengen van een *grand narrative* – een groots zingend ‘verhaal’ dat nationale identiteit, cultuur en geschiedenis met een politiek programma weet te verbinden. Geert Wilders is goed in het vertellen van zo’n historisch verhaal, progressief Nederland veel minder. Volgens René Koekoek zouden progressieven veel vaker de historische kaart mogen spelen. Er zijn genoeg meeslepende episodes uit de Nederlandse geschiedenis die als bouwstenen kunnen dienen voor een alternatief verhaal over Nederland.

door René Koekoek

De ‘onredelijke’ verbeelding

Op zoek naar een progressief-liberale identiteit

Tijdens een symposium van het Wetenschappelijk Instituut van het CDA in 2008 waarschuwde de vooraanstaande cultuursocioloog Gabriël van den Brink dat middenpartijen zoals CDA, PVDA en VVD kiezers verliezen omdat ze er niet goed in slagen een ‘groot verhaal’ te formuleren. Voor een deel heeft hij gelijk gekregen; de achterban van de PVDA, maar met name het CDA, herkent zich niet meer in zijn partij. Hoewel D66 de laatste jaren geen last heeft gehad van een leegloop van leden en kiezers – integendeel – is ook deze progressieve partij zoekende naar dat overkoepelende verhaal over Nederland.

In het huidige politieke landschap lijkt er maar één persoon te zijn met een echte *grand narrative* die veel Nederlanders aanspreekt en sterk voortborduurde op de Nederlandse geschiedenis: Geert Wilders. Zijn anti-establishment, anti-Europa, en anti-islam verhaal is doordrenkt van historische

elementen: hij neemt het op tegen linkse ‘regenten’ voor ‘de echte hardwerkende Nederlanders’; hij presenteert zichzelf als een nieuwe ‘Michiel de Ruyter’ en strijdt tegen de invloed van Brussel, het ‘het nieuwe Spaanse juk’. Vervolgens wordt Nederland – en meer in het algemeen ‘het Westen’ – in een joods-christelijk jasje gestoken waarvan de islam historisch gesproken ‘geen onderdeel uitmaakt’. Dit verhaal is de hoeksteen van zijn populistisch programma. En vooralsnog blijkt het uiterst succesvol.

Welk verhaal kan progressief Nederland hier tegenover zetten? In dit artikel geef ik hiertoe een eerste aanzet.

Gemeenschapszin

Het succes van Wilders laat zien dat veel burgers in een 21ste eeuwse representatieve democratie sterk de behoefte hebben zich te kunnen herken-

nen in een overzichtelijk, samenhangend verhaal dat verleden en toekomst aan elkaar verbindt. Een dergelijk verhaal gaat niet direct over oplossingen of concreet beleid op basis van analyse en argumenten. Politiek is immers niet louter gebaseerd op rationeel pragmatisme enerzijds en abstracte rechtsprincipes anderzijds, maar speelt in op emotie, verbeelding, en individu-overstijgende elementen, waar burgers gemeenschapszin en identiteit aan kunnen ontleen. De nationale historie en cultuur spelen hierin een grote rol. Rechtse populistten hebben echter geen monopolie op de nationale geschiedenis. Dat heeft bijvoorbeeld Obama wel bewezen met zijn speeches die tijdens zijn glorieuze verkiezingscampagne de Verenigde Staten in vervoering brachten. Door zijn politieke boodschap te presenteren als een nieuwe stap in de korte, doch rijke geschiedenis van de VS – teruggaand via de *civil rights movements*, Abraham Lincoln, tot aan de *founding fathers* toe – wist hij grote groepen kiezers aan zich te binden. Progressieven in Nederland zouden hier lering uit kunnen trekken.

Wel is het nodig om een ander beeld van de geschiedenis te schetsen dan tot nu toe is gedaan. Een steeds grotere groep ontevreden burgers kunnen zich namelijk niet meer vinden in de voor lange tijd vanzelfsprekend geachte politiek-filosofische consensus zoals die in de Nederlandse grondwet wordt gearticuleerd. Een oorzaak hiervan is dat principes, zoals het non-discriminatiebeginsel, te vaak enkel worden geroepen en daarmee in de oren van veel burgers slechts nog abstracte holle frasen zijn. Het concrete belang van burgerlijke vrijheden en het recht op gelijke behandeling die de rechtsstaat beoogt te garanderen verdwijnt daarmee naar de achtergrond. Met een ‘defensieve opsomming van principes en sleetse geloofsartikelen’, zoals Bas Heijne vele malen in het NRC *Handelsblad* heeft betoogd, gaan progressieven de strijd tegen het populisme niet winnen. Wellicht dat enkele hoogopgeleide D66’ers en GroenLinksers zich thuis voelen in een abstract vertoog over het belang van de rechtsstaat. Maar in de strijd om het electoraat schieten ze er weinig mee op. Een historisch perspectief op intolerantie en de strijd die door de geschiedenis heen is geleverd

‘Zolang progressief Nederland geen idee heeft hoe het “onredelijke” redelijk te gebruiken, zal het nog lange tijd aan de zijlijn blijven staan. Alleen met een zekere mate van “onredelijke” verbeelding kan een samenleving bij elkaar gehouden worden’

tegen de inperking van burgerlijke vrijheden kan in dat opzicht dienen als concretisering. Historische gebeurtenissen zijn begrijpelijk en ‘tastbaar’, ze geven een meeslepend narratief mee aan abstracte argumenten, die anders op weinig gehoor kunnen rekenen.

(In-) tolerantie

Het ligt voor de hand om een alternatieve, progressieve *grand narrative* te laten voortborduren op een rijke Nederlandse traditie van tolerantie, levensbeschouwelijk pluralisme en internationale openheid. De hoogtijdagen van de zeventiende-eeuwse Nederlandse Republiek dienen vaak als voorbeeld. Op het gebied van handel, wetenschap, kunst en filosofie werden in die tijd ongekende successen geboekt. Aan de basis hiervan stond een open economie, een bevolking gekenmerkt door (religieuze) diversiteit, een onbevangen blik op de wijde wereld, en een voor die tijd uitzonderlijke mate van verdraagzaamheid ten opzichte van andersdenkenden. Maar ook periodes van juist intolerantie – en de reactie daarop – kunnen een bouwsteen vormen. De Republikeinse tolerantie kende namelijk zo haar grenzen. Zo werd in het jaar 1668 Adriaan Koerbagh, radicaal vrijdenker en geestverwant

Persoonlijke keuzes

Bepaalt je naam je identiteit? In mijn geval is het wel iets waar ik bijna dagelijks mee wordt geconfronteerd. De naam Brabander is als geografische aanduiding aanleiding voor vragen als: 'afkomstig uit Brabant' en 'wat is het verhaal achter de naam'? Eerlijk gezegd sta ik er niet zo bij stil. Natuurlijk zijn er verhalen maar het is meer een gegeven. De naam hoort bij mij en onbewust is het een vast onderdeel van mijn identiteit. Gek genoeg bepaalt Wateringen (de geboorteplaats van mijn vader) veel bewuster mijn identiteit. De reden daarvoor is mij eigenlijk niet echt helder, ik heb er nooit gewoond en meer dan twintig keer ben ik er niet geweest. Het zullen de warme verhalen en hechte familiebanden zijn die dat gevoel van identiteit versterken.

Naarmate je ouder wordt merk je dat een naam niet voldoende is voor je identiteit. Althans bij mij niet. Het gaat onbewust en ik vraag mezelf niet dagelijks af of het met mijn identiteit wel de goede kant opgaat. Mijn ik, mijn zijn wordt gevormd door mijn gezin en persoonlijk handelen. Het gezin doe je samen en ik probeer mijn zoon mee te geven wat ik belangrijk vindt. Daarbij geldt wat mij betreft het uitgangspunt 'vrijheid houdt op waar die van een ander in gedrang komt'. Dat is uiteindelijk ook mijn link met D66. Vrijheid voor het individu en de mogelijkheid om zelf keuzes te maken, allemaal puzzelstukjes voor je eigen identiteit.

Eigenlijk is mijn achternaam minder en minder belangrijk geworden voor mijn identiteit, de vorming is grotendeels overgenomen door mijn persoonlijke keuzes. En toch, als iemand het lidwoordje 'de' voor mijn naam plaatst gaan mijn haren overeind staan en ben ik de eerste om dat, met gepaste felheid, te corrigeren.

Martijn Brabander

van Spinoza, veroordeeld tot een lange gevangenisstraf in het Amsterdamse Rasphuis. Hij moest zijn onorthodoxe denkbeelden, die vaak recht ingingen tegen de officiële leer van de kerk, uiteindelijk met de dood bekopen. Het bewoog Spinoza ertoe zijn *Theologisch-politiek traktaat* te schrijven: een vurig pleidooi voor het vrije gebruik van de rede en tolerantie. Koerbagh was een slachtoffer van zeventiende-eeuwse intolerantie, Spinoza een voorvechter van de strijd ertegen. In het afgelopen decennium heeft Spinoza een ware *comeback* gemaakt in het publieke debat. Door menig liberaal is de Joods-Nederlandse filosoof binnengehaald als seculiere beschermheilige van het verlichtingsdenken. Ayaan Hirsi Ali, Elsbeth Etty en anderen zien in Spinoza een belangrijke wegbereider van het antireligieuze, liberaal-democratische gedachtegoed dat zij zelf verdedigen. Waar in de eerste helft van de jaren tachtig Spinoza als proto-marxist werd afgeschilderd, wordt hij nu dus voor het liberaal-democratische wagentje gespannen. Daar is niets mis mee. Het is namelijk de vraag of we het zo nauw moeten nemen met de waarheid van een alternatieve vertelling over Nederland. Om met de historicus Eric Hobsbawm te spreken: 'Getting its history wrong is part of being a nation'. Dat de Spinoza-revival het niet altijd bij het rechte eind heeft, betekent niet dat het geen centraal onderdeel kan worden van een progressieve *grand narrative* dat grote(re) groepen kiezers aanspreekt dan progressief Nederland op dit moment doet.

Redelijke burgers en de massa

Spinoza kan echter op ook op andere manieren dan als historisch figuur helpen bij het vormgeven van een progressief-liberale identiteit. Het is niet verstandig zich tot de geschiedenis van het politieke denken te wenden – zoals dat van Spinoza – om enkel de eigen mening bevestigd te zien worden. Politieke ideeëngeschiedenis is op zijn best wanneer het ons verrast, onverwachte perspectieven biedt, ja, zelfs verontrust en confronteert met argumenten die niet direct de onze zijn. Zo was Spinoza geen sentimentele democraat. Hij maakte een fundamenteel onderscheid tussen redelijke burgers en de gepassioneerde massa, oftewel het gewone volk. In zijn *Theologisch-politiek traktaat* uitte hij zelfs de wens dat zijn werk niet

door de volgzame massa zou worden gelezen. Samen met de kerkelijke autoriteiten zouden ze hem toch maar beschimpen en beschuldigen van immoraliteit en atheïsme. De filosofische boodschap van zijn werk, redeneerde Spinoza, was niet voor iedereen weggelegd. Een elitaire boodschap, waar partijen als D66 en GroenLinks nu ook vaak van worden beschuldigd?

Het ligt wat ingewikkelder. Het was volgens Spinoza een naïeve gedachte dat politiek en sociale orde zonder transcendentie, zonder meeslepend narratief, zonder verbeelding en zonder sacrale elementen kan. Het grootste deel van het volk diende in toom te worden gehouden door middel van een burgerlijke religie, zij het een ondogmatische. De Bijbel was daarvoor uiterst nuttig. Onder de hoogste wereldlijke en religieuze autoriteit van de overheid behoorden predikanten in Spinoza's ogen het volk uit te leggen dat geloof slechts gehoorzaamheid en naastenliefde vereiste. De begrijpelijke verhalen van de Bijbel en de simpele boodschap die er in besloten ligt dienden er toe de massa op te voeren. Alleen met een zekere mate van 'onredelijke' verbeelding kan een samenleving bij elkaar gehouden worden. Daarbuiten, dat wil zeggen, in het domein van de filosofie en wetenschap, was een ieder vrij te geloven wat hij of zij wilde.

Wilders als predikant

Er dient zich hiermee een interessante historische parallel aan. Het ideaal van zeventiende-eeuwse orthodoxe calvinisten was een godvruchtige calvinistische cultuur gesteund door een hard optredende overheid die alle ongewenste invloeden diende uit te roeien. Anno 2011 is Wilders niet zozeer een fascist, maar een moderne versie van een streng gereformeerde predikant die de overheid de macht wil geven om mensen op te leggen welke boeken wel en niet te lezen, te besluiten wie wel en niet bij de 'uitverkorenen' horen, en hoe zich te assimileren aan een zuivere Nederlandse cultuur. Niet in naam van de Heilige Schrift, maar in naam van een nieuwe, (nationaal-)burgerlijke religie: het ideaal van een puur, mono-cultureel Nederland.

Spinoza biedt verschillende handvatten om hiermee om te gaan: gebruik 'verhalen' over Nederland die nationale identiteit, cultuur en geschiedenis met elkaar verbinden (net zoals Wilders) en spreek

de politieke verbeelding aan. Het grootste deel van het volk bereik je immers niet met abstracte principes en filosofie. Spinoza's advies slaat zo terug op hemzelf: zijn eigen levensverhaal en de geschiedenis van zijn groep geestverwanten die in opstand kwam tegen intolerantie kunnen dienen als essentiële ingrediënten voor een 21ste eeuwse progressieve *grand narrative* over Nederland.

'Historische gebeurtenissen zijn begrijpelijk en "tastbaar", ze geven een meeslepend narratief mee aan abstracte argumenten, die anders op weinig gehoor kunnen rekenen'

Afsluiting

Nederland heeft een lange, zwaarbevochten traditie van openheid, pluralisme en verdraagzaamheid. Dat historische succesverhaal in combinatie met een progressief politiek programma kan opnieuw worden ingezet in de strijd tegen het huidige intolerante populisme. Het vergroot de herkenbaarheid van de progressieve politieke boodschap, de begrijpelijkheid en toegankelijkheid van doorgaans abstracte argumenten en kan burgers een zekere mate van publiek-historische identiteit verschaffen. Professionele historici zullen zich ongetwijfeld achter hun oren krabben bij het horen van zulk een instrumentele omgang met hun vakgebied. Maar zolang progressief Nederland geen idee heeft hoe het 'onredelijke' redelijk te gebruiken, zal het nog lange tijd aan de zijlijn blijven staan.

René Koekkoek studeerde geschiedenis en filosofie in Amsterdam, San Diego en Berkeley en volgt nu een onderzoeksmaster geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

feiten & cijfers

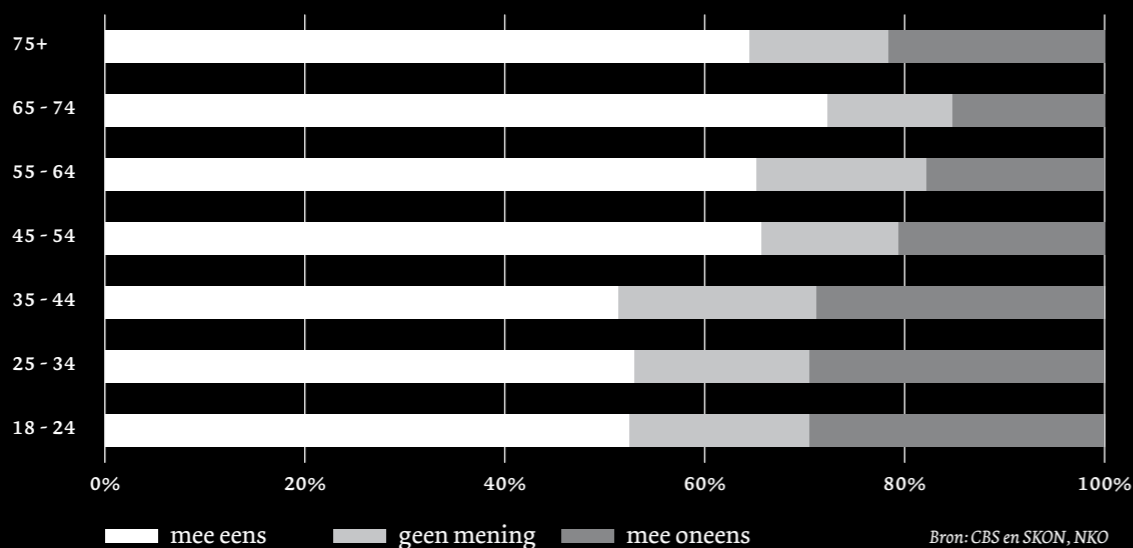
samenstelling **Eline van der Mast**

Identiteit & Nationaliteit Dubbele paspoorten

'Dé Nederlander bestaat niet', zei Prinses Máxima in 2007 tijdens de introductie van het WRR-rapport *Identificatie met Nederland*. Maar onderzoek van wereldpanel en peil.nl wees uit dat 65% van de Nederlanders in binnen- en buitenland vond dat er wel een Nederlandse identiteit is. Of dat nu wel of niet zo is, mensen identificeren zich vaak met hun land van herkomst, en nationaliteit is veelal een onderdeel van iemands identiteit. Maar wat als je twee nationaliteiten – en dus twee paspoorten – hebt? Hoewel dit sinds 1997 niet meer is toegestaan in Nederland, zijn er zoveel uitzonderin-

gen op de regel dat 4 op de 5 mensen hun tweede paspoort alsnog hebben kunnen behouden. In Nederland wonen op dit moment ruim 1,1 miljoen mensen met een dubbel paspoort, waarvan meer dan de helft ook een Turks of Marokkaans paspoort heeft. 60% van de Nederlanders boven de 18 is tegen de dubbele nationaliteit, en 70% vindt dat ministers geen dubbele nationaliteit zouden mogen hebben. Zo'n 90% van de PVV-stemmers en bijna 80% van de VVD-stemmers is tegen een tweede paspoort, tegenover GroenLinks met 40% en PvdA-stemmers met zo'n 45%.

Andere nationaliteit opzeggen bij krijgen van Nederlands paspoort naar leeftijd (2010)

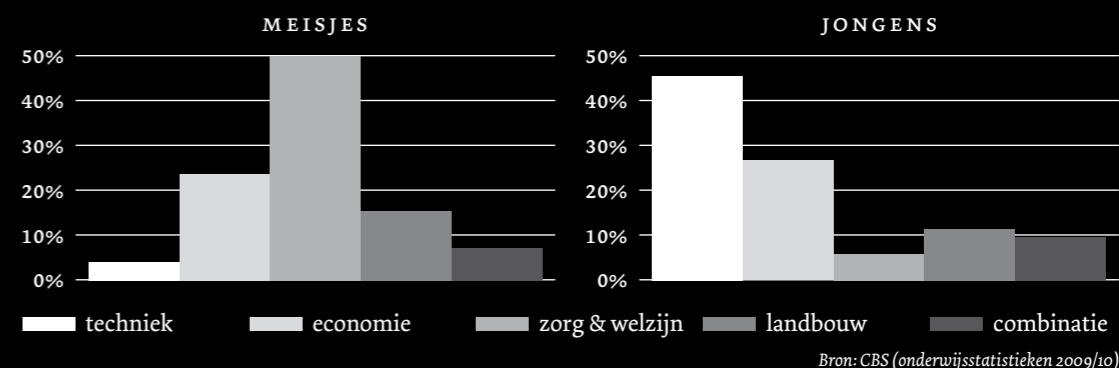

Identiteit & Nature vs Nurture Beroepskeuze

Hoe maakbaar zijn we, en in hoeverre kunnen we onze eigen identiteit scheppen? Veel aspecten die een groot deel uitmaken van onze identiteit kunnen we niet zelf kiezen. Volgens Dick Swaab (zie ook het vorige nummer van *idee*, de 'Vrije Wil') is bijna alles al bepaald in de baarmoeder en onze genen; anderen zijn wat optimistischer over de *self-made man*. Zo zijn er typische 'mannen'- dan wel 'vrouwenberoepen' zoals loodgieter en verpleegster. Maar klopt dat wel? Het lijkt er wel op (zie figuur). Toch zijn er ook bij dit soort onderzoeken kanttekeningen te plaatsen. Tegenover boeken als *Wij zijn ons brein* en *Mannen komen van Mars, vrouwen komen van Venus*

staan veel onderzoeken die aantonen dat ouders onbewust hun kinderen beïnvloeden om seksegedrag te vertonen. Zo scoren mannen beduidend hoger op ruimtelijk inzichttestjes als ze van tevoren horen dat ze getest worden op vaardigheden die nodig zijn bij vliegtuigmechanica, nucleaire engineering en navigatie dan als ze voor hetzelfde testje te horen krijgen dat ze getest worden op vaardigheden verwant aan kledingontwerp, bloemschikken en breien. Ook scoren vrouwen hoger op wiskunde-tests als ze eerst worden ingefluisterd dat mannen en vrouwen even hoog scoren op deze test. Onze identiteit is, *if anything*, fluïde.

Sectorkeuze vmbo, 2009-2010

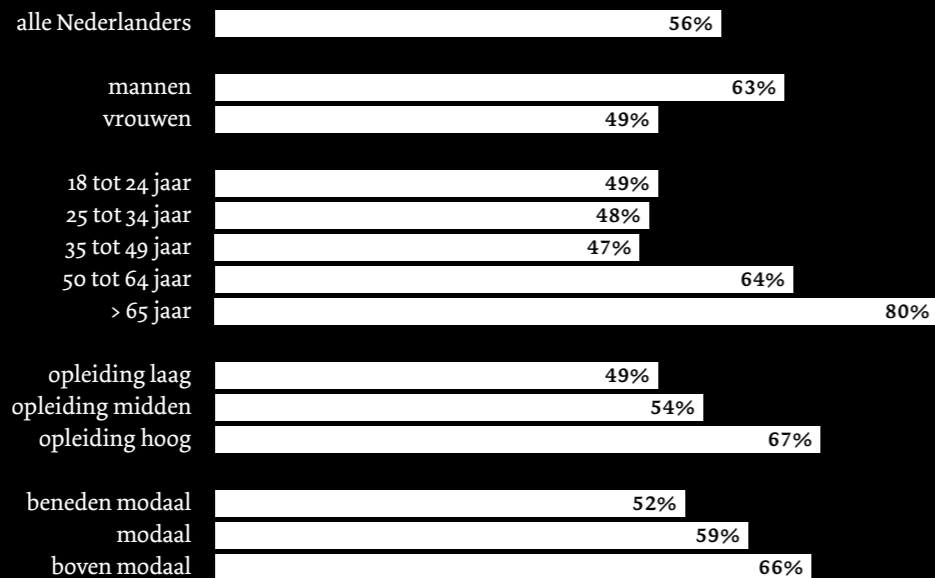
Identiteit & Politiek Stemgedrag

'Een typische VVD'er'; 'een echte PVV'er'; 'een GroenLinks opmerking'; een 'linkse hobby'; een 'rechtse bal'. We weten wat ermee bedoeld wordt, maar ook weer niet. De stereotypen die gepaard gaan met stemgedrag zijn hardnekkig. En in hoeverre kloppen ze? Synovate deed er onderzoek naar en vond het volgende: de D66'er is een hoogopgeleide (54%) man (61%) tussen de 25 en 34 (31%) die bovenmodaal verdient (54%) en een eigen huis heeft (65%). Daarmee heeft D66 het grootste deel hoogopgeleide kiezers, tegenover de PVV, die

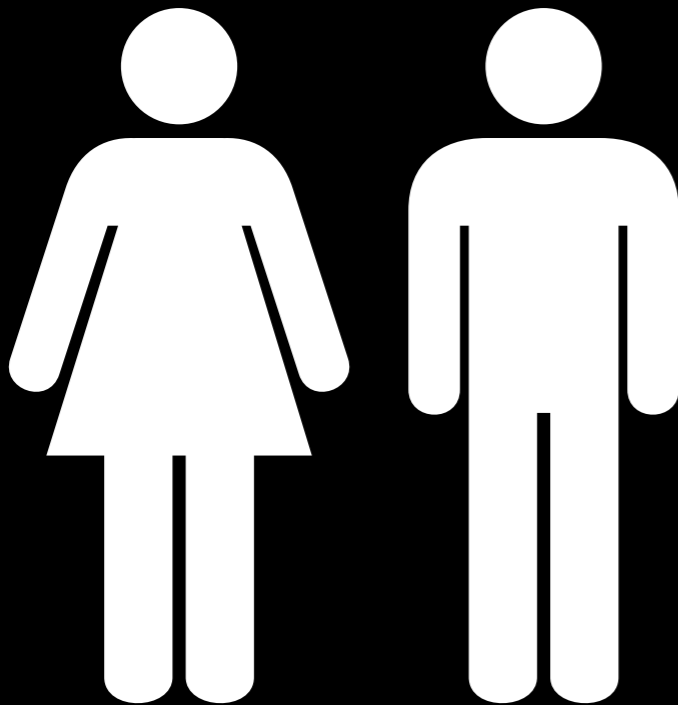
het laagst opgeleid zijn (47%). De inkomens van het merendeel van de PVV- (32%) en SP-stemmers (40%) zijn onder modaal. Het grootste deel van de stemmers op de VVD (50%), CDA (51%) en PVDA (38%) verdienen allemaal bovenmodaal. Alle partijen trekken grotendeels mannen (D66 op kop) behalve de PVDA (35% vrouw) en de SP (58% vrouw). En wat valt er te zeggen over mensen die überhaupt stemmen? Blijkbaar vooral hoogopgeleide, goed verdienende mannen.

[figuur stemgedrag >>](#)

Opkomst tijdens de Provinciale Statenverkiezingen 2011

Bron: via Synovate

Identiteit & Vrije tijd Profiel

'Ik hou van een feestje, maar kan ook goed een avond op de bank tv-kijken. Ik ben gek op lekker eten en gezellig samen koken. Ook hou ik van reizen, sporten, en cultuur...' We kunnen online onze eigen 'profielen', online identiteiten, aanmaken en beheren. Inmiddels zijn we online dusdanig wegwijs dat we via online profielen al een identiteitsbepaling maken van anderen. In een onderzoek

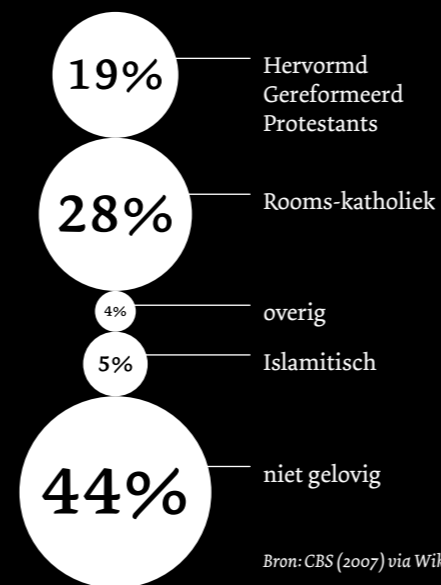
van het SCP uit 2005 komt het volgende naar voren over wat mensen écht belangrijk vinden in het leven (zie figuur). Hiertegenover staat een onderzoek van het SCP in hetzelfde jaar over hoe Nederlanders hun vrije tijd invullen: Verreweg het meeste aantal uur gaat naar 'media' (18,9 uur), twee keer zoveel als aan sociale contacten (9,1 uur). Vrijwilligerswerk, informele zorg en kerkbezoek is 1,8 uur per week.

Wat vindt men (heel) belangrijk in het leven? Nederlanders 20-64 jaar (2005)

Bron: SCP (TBO '05)

Identiteit & Religie Geloof

Bron: CBS (2007) via Wikipedia

In Nederland identificeren nog steeds veel mensen zich met geloof, alhoewel we toch één van de meest gesecculariseerde landen ter wereld zijn. Een geloof gaat vaak gepaard met een sterk gevoel van identiteit, zowel op persoonlijk als op groepsniveau. In 1960 was zo'n 31% calvinistisch of overig protestants, katholiek ruim 40% en geen kerkelijke gezindte 18%. De islam telde toen 0,0% van de bevolking. Inmiddels zijn die cijfers flink veranderd. Geen godsdienstige gezindte is van 18% naar 44% gegaan, de islam van 0% naar 5%. Dan zijn er nog veel mensen die nog ingeschreven staan bij een kerk, maar niet meer praktiserend gelovig zijn. Wel is er de laatste tijd een nieuwe trend te zien: er gaan weer meer mensen naar de kerk.

Foto: Herman Wouters

door Han Entzinger

Solidariteit en identiteit in de verzorgingsstaat

De verzorgingsstaat zoals wij die nu al decennia kennen staat onder druk in een steeds diverser wordende Nederlandse samenleving. Immers, mensen blijken geneigd meer solidair te zijn met anderen als ze 'iets' met hen hebben en zich met hen kunnen identificeren. De toestroom van immigranten lijkt deze solidariteit en homogene identiteit te verminderen. Maar hebben immigranten geen recht op sociale voorzieningen? Een analyse van dit vraagstuk door Han Entzinger.

Ruim een halve eeuw geleden gaf de beroemde Zweedse econoom Gunnar Myrdal al aan dat de verzorgingsstaat in wezen een protectionistisch en nationalistisch concept is (Myrdal 1960). Kenmerkend voor de verzorgingsstaat is immers dat zowel rechten (op uitkeringen en andere vormen van zekerheid) als plichten (tot betaling van premies en belastingen) in beginsel gebonden zijn aan het lidmaatschap van een bepaalde gemeenschap. En hoewel daarbinnen formeel dezelfde rechten en plichten voor iedereen gelden, komen de verzorgingsarrangementen in de praktijk toch neer op een overdracht van inkomen van rijk naar arm, en niet andersom. Daarom kan een verzorgingsstaat beter functioneren naarmate sprake is van meer solidariteit binnen die gemeenschap. De leden van die gemeenschap, doorgaans een natiestaat, dienen bereid te zijn om van hogerhand georganiseerde inkomensoverdrachten te accepteren. Dit zal gemakkelijker gaan als de leden van zo'n gemeenschap een zekere band met elkaar voelen, 'iets' met elkaar delen. In theorie kan dat 'iets' zich beperken tot het ingezetenschap van een bepaald land, maar meestal gaan zulke solidariteitsgevoe-

lens dieper. Een gedeelde identiteit, het gevoel dat lotsverbondenheid voortvloeit uit een langdurig, vaak generaties lang met elkaar samenleven op één territorium en binnen één cultuurgemeenschap, schept een sterke onderlinge band.

De verzorgingsstaat en het sociaal-liberalisme

In tijden van mondialisering, waarvan de toenevende internationale migratie één van de exponenten is, kan dit lastiger worden. De meeste liberale economen zijn het erover eens dat open grenzen uiteindelijk het meest profijtelijk zijn voor de groei van de wereldeconomie (Pécoud & De Guchteneire 2007). Dit uitgangspunt gaat echter niet op voor elke afzonderlijke staat en zeker niet voor een verzorgingsstaat met van overheidswege gereguleerde inkomensoverdrachten. De massale toestroom van immigranten die het gevolg van open grenzen zou kunnen zijn, zou niet alleen sociale voorzieningen onder zware druk zetten, maar ook een bedreiging vormen voor de nationale identiteit. Liberalen hebben niet zo veel op met identiteit, want identiteit is bovenal kenmerk van een gemeenschap, terwijl

liberalen – de echte, althans – liever denken in termen van individuen. Toch zien sociaal-liberalen wel degelijk ook het nut in van geregisseerde inkomensoverdrachten en dat vraagt absoluut om een heldere afbakening van rechthebbenden en niet-rechthebbenden. Een selectief toelatingsbeleid kan hieraan bijdragen. Linksom of rechtsom dient zich zo toch de vraag aan wie wel en wie niet tot een bepaalde gemeenschap behoort en aan welke voorwaarden toelating tot die gemeenschap gebonden dient te worden. Is het lidmaatschap van een solidariteitsgemeenschap uitsluitend voorbehouden aan hen die zich met die gemeenschap identificeren? Of is het al voldoende als men in goede tijden bijdraagt aan het systeem opdat men er in slechte tijden een beroep op kan doen?

Het zijn typisch de vragen die rijzen in een immigrantensamenleving. In de praktijk is de verzorgingsstaat allang niet meer het gesloten systeem uit de tijd van Myrdal, dat zijn burgers van de wieg tot het graf zekerheid biedt. In veel Europese landen – binnenkort ook in Nederland – overtreft het jaarlijks immigratiesaldo ruimschoots het jaarlijks geboorteoverschot. Door de toegenomen internationale mobiliteit staan wieg en graf van steeds meer mensen niet in hetzelfde land. Zo krijgt de verzorgingsstaat allengs meer het karakter van een doorgangshuis dan van een gesloten systeem. Het valt steeds lastiger uit te maken wie contribuanten en wie rechthebbenden zijn, en op welk moment. Basisprincipes van gelijke behandeling en solidariteit komen hiermee onder druk te staan. Moeten, om enkele concrete hedendaagse dilemma's te noemen, mensen die nog maar kort in een bepaald land wonen dezelfde sociale rechten genieten als staatsburgers die daar zijn geboren en getogen? En als het antwoord hierop negatief is, welke rechten gelden dan voor iedereen en welke alleen voor langdurig ingezetenen? Mogen aan uitkeringsgerechtigden met een migratieachtergrond eisen worden gesteld ten aanzien van kennis van taal en cultuur van het land waar zij wonen? Of ten aanzien van hun staatsburgerschap? En wat zijn de sancties als zij niet aan de gestelde voorwaarden voldoen, maar ook niet kunnen worden teruggestuurd? Kunnen bepaalde uitkeringen exporteerbaar zijn en, zo ja, moeten ze dan worden aangepast aan de plaatselijke levensstandaard? De uitke-

ringsgerechtigden hebben immers allen evenveel premie betaald, maar in sommige niet-Europese landen kan men van Europese uitkeringen wel zeer royaal leven. Voor welke sociale voorzieningen mogen illegale migranten in aanmerking komen en voor welke niet? Hen volledig laten verkommeren is bepaald strijdig met wezenlijke humanitaire beginselen. Kortom, de openheid van de immigrantensamenleving die ook Nederland is geworden, lijkt zich – in elk geval op papier – slecht te verdragen met de geslotenheid die kenmerkend is voor het concept verzorgingsstaat.

Voorzieningengebruik door immigranten

Hoe ligt dit alles in de praktijk en wat weten we hierover uit onderzoek? Het is de laatste jaren in sommige kringen populair te stellen dat de immigratie de Nederlandse samenleving per saldo veel meer heeft gekost dan opgeleverd, vooral doordat relatief veel migranten een beroep doen op de sociale zekerheid en andere kostbare overheidsvoorzieningen. Zelfs respectabele instellingen als het Centraal Planbureau en het onderzoeksinstituut Nyfer verkondigen dit op grond van door hen verricht onderzoek (Roodenburg *et al.* 2003; Van der Geest & Dietvorst 2010). Op dat onderzoek valt wel het een en ander af te dingen, vooral omdat het selectief is in de migratiebewegingen die erbij worden betrokken: wel de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders, maar niet die uit Italië, Spanje of Polen. Wel de vluchtelingen, maar niet de Amerikanen en de Japanners die ook naar Nederland komen en, bijvoorbeeld via de multinationals waarvoor zij werken een enorm vliegwieleffect hebben voor de lokale werkgelegenheid en welvaart. Het valt niet te ontkennen dat het gebruik van bepaalde sociale voorzieningen in sommige migrantengroepen in Nederland hoog is. Zo is het beroep op bijstand onder niet-westerse allochtonen vier maal zo hoog als men op grond van hun aandeel in de bevolking zou mogen verwachten. Belangrijke verklaringen hiervoor vormen het relatief lage opleidingsniveau, het grote aantal eenoudergezinnen en discriminatie op de arbeidsmarkt. Natuurlijk kan men hiertegenover stellen dat het beroep op andere voorzieningen, vooral op de uiterst kostbare AOW, ver benedengemiddeld is. Dit is dan weer een gevolg van de relatief jeugdige leeftijd van de allochtone bevolking. Als men

‘De openheid van de immigrantensamenleving die ook Nederland is geworden, lijkt zich slecht te verdragen met de geslotenheid die kenmerkend is voor het concept verzorgingsstaat’

deze en dergelijke verklaringen nadrukkelijker in de vergelijkingen zou verdisconteren, is er per saldo nauwelijks sprake van verschil in beroep op sociale voorzieningen tussen autochtonen en allochtonen, zo blijkt ook uit Europees vergelijkend onderzoek (Boeri *et al.* 2002). Onderzoek toont ook de onjuistheid aan van de bewering dat een hoog niveau van sociale zekerheid migranten aantrekt. In de afgelopen decennia hebben de meeste verzorgingsstaten, inclusief Nederland, de toegang tot hun sociale zekerheidsstelsel en van andere sociale voorzieningen voor nieuwkomers steeds verder ingeperkt. Zelfs EU-burgers die zich in een andere lidstaat vestigen, kunnen daar pas na verloop van enkele jaren een beroep doen op de sociale zekerheid. De komst van ‘kansarme’ migranten van buiten de EU is intussen ook door andere maatregelen nog verder afgeremd. Een groeiend deel van de nieuwkomers is veel hoger opgeleid dan voorheen en zal alleen al daarom minder snel een beroep hoeven doen op sociale voorzieningen dan bij de oudere migrantengroepen het geval was. Velen die tot deze groepen behoorden werden al op jonge leeftijd werkloos, vaak door het verdwijnen van ongeschoold werk in de jaren tachtig, en zij hoefden toen niet terug te keren. Zo raakten zij gevangen in wat wel de ‘fuik’ van de sociale zekerheid wordt genoemd (Entzinger & Van der Meer 2004). Het lijkt alsof deze op zichzelf vrij unieke gang van zaken uit de beginperiode van de grootschalige immigratie ook vandaag nog voor velen bepalend is voor de beeldvorming over migratie en sociale zekerheid. Deze beeldvorming wordt gevoed door het feit dat het hier vaak mensen betreft die niet of nauwelijks Nederlands spreken en zich maar matig identificeren met de Nederlandse samenleving. Eens te meer blijkt hieruit hoezeer solidariteit en identiteit met elkaar worden verbonden.

Afgrenzing en alternatieven

Hoeven we ons dan helemaal geen zorgen te maken? De relativerende kanttekeningen bij de feitelijke omvang van het beroep op sociale voorzieningen door migranten doen niets af aan de eerder gesignaleerde spanningsrelatie tussen de openheid van een immigrantensamenleving en de traditionele geslotenheid van een verzorgingsstaat. Te verwachten valt dat met de toenemende internationale mobiliteit steeds meer mensen niet als vanzelfsprekend in aanmerking komen voor sociale voorzieningen die van overheidswege worden gegarandeerd. Dit kan in veel gevallen worden ondervangen via private verzekeringen, waaraan uitsluitend een inschatting van individuele risico's ten grondslag ligt. Daar spelen inkomensoverdrachten van rijk naar arm geen rol en dus hoeft daar geen sprake te zijn van een gemeenschapsgevoel als in de klassieke verzorgingsstaat. We zien in diverse Europese landen, waaronder zeker ook Nederland, al jarenlang een tendens tot privatisering van sociaal beleid en van inperking van aanspraken. Deze geldt overigens niet alleen voor migranten, maar voor alle rechthebbenden. Dit lost het probleem van de spanning tussen solidariteit en identiteit in elk geval gedeeltelijk op.

Toch zal in liberaal-democratische samenlevingen als de onze de overheid bij het waarborgen van een sociaal minimum aan alle (legale) ingezetenen altijd een zekere rol blijven spelen. Er zijn en blijven collectieve regelingen nodig voor financiële bijstand en ook ter compensatie van hoge kosten van bijvoorbeeld (speciaal) onderwijs, medische behandelingen, verpleging, rechtshulp of blijvende invaliditeit voor mensen die dit zelf niet kunnen betalen. Een beschaafde samenleving als de Nederlandse zal deze regelingen niet kunnen beperken tot degenen die al van oudsher

van die samenleving deel uitmaken en zich in een bepaalde mate met haar cultuur identificeren. Tegelijkertijd ligt het ook voor de hand het gebruik van zulke regelingen te limiteren voor mensen die nog niet lang in Nederland wonen. Te weinig

‘Een beschaafde samenleving als de Nederlandse zal sociale regelingen niet kunnen beperken tot degenen die al van oudsher van die samenleving deel uitmaken en zich in een bepaalde mate met haar cultuur identificeren’

selectiviteit op dit gebied zou een aanzuigende werking kunnen hebben en zo het draagvlak van zulke regelingen kunnen ondermijnen. Daar staat dan weer tegenover dat ook zij die nog maar kort in Nederland wonen hier belasting betalen, zeker als zij hier ook een baan hebben. Hoewel voorzieningengebruik al sinds lang niet meer is gekoppeld aan het betalen van belastingen, zou het uitsluiten van vooral deze categorie nieuwkomers van bepaalde voorzieningen het voor hen niet aantrekkelijk maken zich hier te vestigen.

Ziehier het dilemma: onze Nederlandse ervaringen lijken erop te wijzen dat een samenleving met een tamelijk homogene identiteit gemakkelijker de solidariteit kan genereren die nodig is voor een ruimhartige verzorgingsstaat dan de meer heterogene samenleving die wij allengs zijn geworden – en in de toekomst nog meer zullen worden. Een oplossingsrichting voor dit dilemma is te vinden in het terugschroeven van het

voorzieningenniveau, zoals in de laatste decennia geleidelijk, maar zeer effectief is gebeurd. De prijs hiervan is meer maatschappelijke ongelijkheid, waarbij een risico bestaat dat maatschappelijke en etnische scheidslijnen nadrukkelijk en langdurig samenvallen. Een oplossing in een geheel andere richting wordt aangedragen door de Canadese politiek filosoof Will Kymlicka. In hun boek *Multiculturalism and the Welfare State* concluderen hij en zijn collega Keith Banting op grond van internationaal vergelijkend onderzoek dat juist een brede erkenning van de culturele diversiteit van een samenleving het draagvlak voor inkomensoverdrachten vergroot niet alleen *binnen*, maar ook *tussen* de diverse culturele groeperingen (Banting & Kymlicka 2006). Ik vrees dat deze stelling in Nederland anno 2011 lastig verdedigbaar is. Een halve eeuw na dato moeten we vaststellen dat Myrdal bepaald een vooruitziende blik had.

Han Entzinger is hoogleraar migratie- en integratiestudies aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Van 1993-1997 was hij bestuursvoorzitter van de toenmalige Stichting Wetenschappelijk Bureau D66 (thans Mr. Hans van Mierlo Stichting).

Dit artikel is te beluisteren als Podcast
www.d66.nl/kennis/item/podcast_idee

Referenties

- Banting, K. & Kymlicka, W., Eds. (2006) *Multiculturalism and the Welfare State. Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*; Oxford: Oxford University Press.
- Boeri, T., Hanson, G.H. & McCormick, B., Eds. (2002) *Immigration Policy and the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Entzinger, H. & J. van der Meer, red. (2004) *Grenzeloze solidariteit. Naar een migratiebestendige verzorgingsstaat*; Amsterdam: De Balie.
- Geest, L. van der & Dietvorst, A.J.F. (2010) *Budgettaire effecten van immigratie van niet-westerse allochtonen*. Utrecht: Nyfer.
- Myrdal, G. (1960) *Beyond the Welfare State. Economic Planning and its International Implications*; New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Pécoud, A. & P. de Guchteneire, Eds. (2007) *Migration without Borders. Essays on the Free Movement of People*; New York: Berghahn.
- Roodenburg, H.J., Euwals, R.J. & Rele, H.J.M. ter (2003) *Immigration and the Dutch Economy*; The Hague: CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis

Schuyer Sneeuwruimen: liberalisme als levenshouding

In het algemeen geldt dat politieke overtuigingen ontstaan vanuit een levenshouding, een levensvisie, een levensopvatting. Als Fukuyama het heeft over ‘het einde van de geschiedenis’ betekent dat niets anders dan dat een bepaalde levenshouding zo dominant is geworden dat op grond daarvan tegenstellingen nauwelijks meer bestaan en de inrichting van de staat op grond van eenduidige beginselen wordt vormgegeven. Veelal worden deze beginselen met het begrip liberalisme weergegeven. Maar wat is het liberalisme als levenshouding?

Een korte blik in de geschiedenis laat zien dat liberalisme geen eenduidig begrip is. Het is bijvoorbeeld nog geen tien jaar geleden dat een bepaalde, zich nu sociaal-liberale partij noemende organisatie met overtuiging pleitte dat de staat ervoor moest zorgen dat iedere burger – ook als deze niet werkte of wilde werken – recht had op een door de staat gegarandeerd basisinkomen. Een opvatting die in de kerntakendiscussie van vandaag niet meer te horen is. En de laatste liberale premier voor Mark Rutte was Cort van der Linden. In de mooie biografie die Den Hertog in 2007 aan hem wijdde, valt te lezen dat Van der Linden het individualisme verwierp en de burger zag als onderdeel van een grotere gemeenschap. Die gemeenschap kende een eigen ethiek en zorgde in de samenleving voor de noodzakelijke harmonie. De overheid had daarbij enkel een ondersteunende taak. Vanuit die opvatting organiseerden liberalen private organisaties die bijvoorbeeld de kindertewetten gingen uitvoeren.

En vanuit eenzelfde liberaal perspectief werd ook ingestemd met de onderwijspacificatie die het bijzonder onderwijs een financiële gelijkstelling bezorgde.

De staat had in dit liberalisme een bescheiden rol. En hoewel de invloed van de staat ook nu nog steeds onderwerp van discussie is in liberale kringen, is er niemand meer die denkt in deze vorm van bescheidenheid. Een sterke private sector vraagt om een sterke overheid als tegenwicht. Dat kan ook niet anders meer omdat het mondiale aspect in onze samenleving zo sterk is geworden dat staten gezamenlijk hebben op te trekken in tal van zaken. Daarom is een open visie op Europa nu een vanzelfsprekend liberaal perspectief. En een ieder beseft dat de rol van de staat of, beter gesteld, de overheid, daarbij een andere is dan de rol van een lokale, regionale en zelfs nationale overheid.

Wat mensen zelf kunnen, moeten mensen ook zelf doen. Dat is een modern liberaal credo. Daarom is in vrijwel alle gemeenten in Nederland het sneeuwruimen van de stoepen niet meer een taak van de gemeenten. Een liberaal met andere woorden veegt de sneeuw van zijn stoep voor het huis. Je hoeft maar over de besneeuwde straat te glibberen om te beseffen dat er veel te weinig liberalen zijn. Anderen vinden immers dat sneeuwruimen in de publieke ruimte een taak van de staat dient te zijn. Maar misschien zijn er wel heel veel luie liberalen en is dat de reden van de besneeuwde stoep.

Eddy Schuyer

Politici hebben het vermogen om mensen te verbinden, maar ook om ze te verdelen. De invloed die ‘de politiek’ heeft op de vorming van de nationale of groepsidentiteit kan doorslaan, aldus Sven-Åke Hullemann. Waakzaamheid blijft altijd geboden: we moeten zelf blijven denken.

door **Sven-Åke Hullemann**

identiteit als politiek construct

verbinden verdelen

Michiel de Ruyter, de Slag om Arnhem, de ontdekkingsreizen van Abel Tasman. Moeten alle Nederlandse kinderen op school leren, en volwassenen uit hun hoofd weten, wie deze mensen zijn en welke gebeurtenissen het betreffen? Al enkele jaren woedt in Nederland een discussie over nut en noodzaak van de verschillende canons: een geschiedenis canon, een cultuur canon, een wiskunde canon, hebben we die allemaal nodig? Dit soort lijstjes moeten mensen bewust laten worden van wat ‘we’ hebben en zijn, en – alhoewel vaak impliciet gelaten – om aan nieuwkomers te laten zien wat ‘Nederlander zijn’ betekent. Deze discussie over de canon roept vaak heftige reacties op omdat de onderliggende vraag is wie bepaalt wat de canon behelst, en waarom we juist dát moeten weten. Mag de overheid bepalen wat het behouden waard is, of moeten wij burgers dat zelf doen? Het ligt voor de hand als het gaat om

bijvoorbeeld onderwijs om ‘de politiek’ – het veld van beleidsmakers, politici, etc. – het te laten bepalen. Maar hierin schuilt een gevaar. Mensen zijn gevoelig voor ‘groepsdenken’ en hebben behoefte aan verbinding: we zijn altijd op zoek naar een gedeelde identiteit. Ook nationaal gezien. De politiek heeft het vermogen om mensen te verbinden door een gemeenschappelijke identiteit te bieden. Maar ze kan dit vermogen ook misbruiken.

Wat is identiteit?

Om de beïnvloedbaarheid van onze identiteit door de politiek te begrijpen is het eerst nodig om helder voor ogen te hebben wat identiteit eigenlijk is, en wie bepaalt hoe het eruit ziet. Identiteit begint als product van de natuur; een uniek individu met een unieke combinatie genen. Maar alhoewel sommige aspecten van onze identiteit wellicht vastliggen (geslacht bijvoorbeeld, hoewel

zelfs dat niet altijd het geval is) is uiteindelijk identiteit een construct; wij zijn zelf continu bezig met het vormen van onze identiteit. Dit gebeurt onder invloed van onze omgang met anderen en levend in een samenleving die een bepaald gezicht en karakter heeft.

Naast een individuele identiteit ontwikkelen we ook een groepsidentiteit. Mensen zijn sociale wezens en zijn graag onderdeel van een groep. Mensen voelen zich veelal prettig bij ‘hun soort mensen’, en geven deze identiteit vaak door aan hun kinderen. Dit werkt ook door in politieke zin. Iemand die geboren is in een arbeidersgezin in de jaren vijftig waar men PVDA stemde, voelt zich al snel sociaal-democraat. Hij hoort zijn ouders spreken, krijgt het makkelijkst vrienden van dezelfde stempel, want hij voelt zich gezien en gewaardeerd, herkend en erkend, en hoort zichzelf ineens zeggen: ik *ben* sociaal-democraat, het liefst samen met zijn vrienden. Daarbij horen symbolen en rituelen die hem versterken in zijn gevoel over wie hij is. Een sociaal-democraat draagt een rode das en kijkt naar de VARA. En deze profielen helpen nieuwe sociaal-democraten ook hun identiteit te versterken. Zo is de groep in staat zichzelf in stand te houden.

De vorming van onze individuele en groepsidentiteit vindt plaats in interactie met onze omgeving. Dit betekent dat onze identiteit door anderen beïnvloed, maar ook gemanipuleerd kan worden. Alhoewel vele figuren, organisaties en bewegingen invloed hebben op de vorming van onze identiteit beperk ik me hier tot de invloed van de politiek.

Een verbindend verhaal

De politiek kan, middels het creëren van een groepsidentiteit, voor verbinding zorgen in een samenleving. Heel basaal begint dit natuurlijk bij het verstrekken van een paspoort, die je nationaliteit bepaalt en daarmee tot welke (nationale) groep je behoort. Maar het gaat verder. De politiek heeft een bindende rol in een gefragmenteerde samenleving; vroeger in Nederland in de verzuilde samenleving, en nu in de geïndividualiseerde samenleving. Om ‘de boel bij elkaar te houden’, is een gemeenschappelijk verhaal nodig (zie ook het artikel in dit nummer van René Koekkoek). Dit is de essentie van staatsvorming. Neem als voor-

beeld *The American Dream*, die alle immigranten heeft kunnen binden onder één vlag, en waarmee een zeer gemêleerd Amerikaans leger als eenheid over de wereld trekt. Geen land ter wereld heeft een ‘droom’ met zo’n enorme bindende kracht, en dat terwijl de individuele rechten hoog in het vaandel staan. Je kunt in vele accenten en tongvalen horen: *I am an American*.

‘De politiek heeft het vermogen om mensen te verbinden door een gemeenschappelijke identiteit te bieden. Maar ze kan dit vermogen ook misbruiken’

Het Nederlandse verbindende verhaal is veel minder sterk, maar vaak wordt bij de Nederlandse ‘groepsidentiteit’ gerefereerd aan helden uit de geschiedenis of een overkoepelende aanwezigheid van vaderlandsliefde. Nationale eenheid zien we ook terugkomen in de sport. Als je in het buitenland vertelt dat je uit ‘Holland’ komt, wordt vaak als eerste geroepen ‘Van der Vaart, Goeallit, Cruyf!’. En ineens voelen we ons Nederlander, onderscheiden, anders en zelfs een beetje trots, ookal zijn we in ons eigen land niet zo nationalistisch of houden we niet van voetbal. Net zoals dat vreemde gevoel van nationale trots als je naar New York vliegt en denkt: eigenlijk is het Nieuw Amsterdam. Of wanneer je bij een gebouw van de VN tussen alle vlaggen toch automatisch kijkt of de Nederlandse ertussen hangt. Het zijn de rituelen en symbolen, sport en vlaggen, die ons helpen ons te verbinden. Om deze reden zie je Willem-Alexander bij de wedstrijden van het Nederlands elftal, en speelt datzelfde elftal in ‘zijn’ kleur oranje. Door de aanwezigheid van de prins en politieke leiders zien we dat er een nationale eenheid bestaat en dat de leiders van de

Betekenisvol

Naarmate ik ouder word zie ik steeds beter hoe mijn identiteit sturend is in alles wat ik doe. Al sinds mijn 18de legde ik, bij verkiezingen, alle partijprogramma's naast elkaar en bestudeerde ik welke partij het beste bij mij aansloot. Keer op keer was dat D66. Vreemd eigenlijk dat ik pas vorig jaar heb besloten lid te worden van D66; een partij die uit gaat van de kracht van het individu, en die een sociale verantwoordelijkheid voelt voor mensen die buiten de boot (dreigen te) vallen. Deze waarden sluiten naadloos aan bij wie ik ben.

Want wie ben ik? Op mijn 38ste ben ik me heel bewust gaan bezinnen op mijn identiteit. Ik wilde 'zinvol' werk passend bij wie ik ben: energiek, creatief, draag vrijheid en autonomie hoog in het vaandel en heb een sterk gevoel voor rechtvaardigheid. Maar ja, wat is zinvol werk voor mij? Daar had ik niet zomaar antwoord op. Gedurende een paar maanden heb ik wekelijks gesprekken met, voor mij in eerste instantie, onbekende mensen gehad en hen gevraagd naar wat voor hen zinvol werk is en wat het werk voor hen betekent. Een brandweercommandant, een accountmanager bij een groot ingenieursbureau, allemaal waren ze verrast door mijn vraag en allemaal waren ze meteen bereid hierover te praten. Destijds had ik geen idee wat ik nu eigenlijk met de gesprekken zou doen. Dat werd een paar maanden later duidelijk, toen ik uitsprak echt een nieuwe baan te willen en via via een vacature doorgestuurd kreeg van een directeur bij een non-profit organisatie gericht op het verbeteren van de arbeidsomstandigheden in de kledingindustrie. Inmiddels is dat al vier jaar voor mij een betekenisvolle baan. Ik geloof dat – als je echt wilt – een individu tot heel veel mooie dingen in staat is. D66 verbindt die kracht van mensen.

Erica van Doorn

samenleving dit (zowel het team als de eenheid) 'aanmoedigen'.

Verdrukking van het individu

Groepsdenken kan bindend werken maar indien doorgeslagen slokt het het individu op en verwordt het tot een machtig en gevaarlijk politiek wapen. Met als ultiem voorbeeld hiervan de creatie van de Germaanse identiteit. Het manipuleren van identiteitsvorming gaat subtiel via bijvoorbeeld sport. Amerika laat de wereld al decennia lang zijn kracht zien door de meeste medailles op de Olympische Spelen te winnen. En daarmee creëren ze intern een identiteit met de overtuiging: wij zijn de beste, wij zijn de sterkste, ik ben er trots op Amerikaan te zijn! Ook de Spelen in 1936 werden door de nationaalsocialisten tot een fascistisch instrument gemaakt. De benadrukking van groepsdenken door de politiek is vaak doorspekt van goede bedoelingen: het algemeen belang, in de naam der vrijheid of omdat eenheid economische groei faciliteert. Vaak is het helemaal niet meteen duidelijk dat het gebeurt. Onder het motto: 'verbinding is goed, eenheid is belangrijk' wordt de nadruk gelegd op de groep en wordt het individu minder belangrijk. Samenwerking, één voor allen en allen voor één, is de sleutel tot succes.

Maar er is, zoals gezegd, een keerzijde. Als het groepsdenken prevaleert, dan zijn andersdenkenden hinderlijk en onwenselijk. Dan hoeft de groep zelf niet te denken, dan moet ieder individu slechts gehoorzamen aan de leider die weet waarheen de groep moet gaan. Het vergt slechts een ondeugdzaam of zelfs maar een onintelligente leider om burgerrechten te schenden of, paradoxaal genoeg, de groep en de ontstane identiteit de afgrond in te leiden. De Germaanse identiteit was in haar vorming nog niet eens voltooid toen zij al ten onder ging en waardoor de Arische identiteit (gedeeld door Indiërs, Iraniërs, Noordelijke volkeren, sommige Amerikanen en vele anderen), die wel degelijk cultureel gezien bestaat, door de geschiedenis heen een smet draagt. Zowel mensen buiten als binnen de groep hebben er dus baat bij om doorslaande identiteitsconstructie te herkennen en tegen te gaan. Het liberalisme heeft als één van de doelen het beschermen

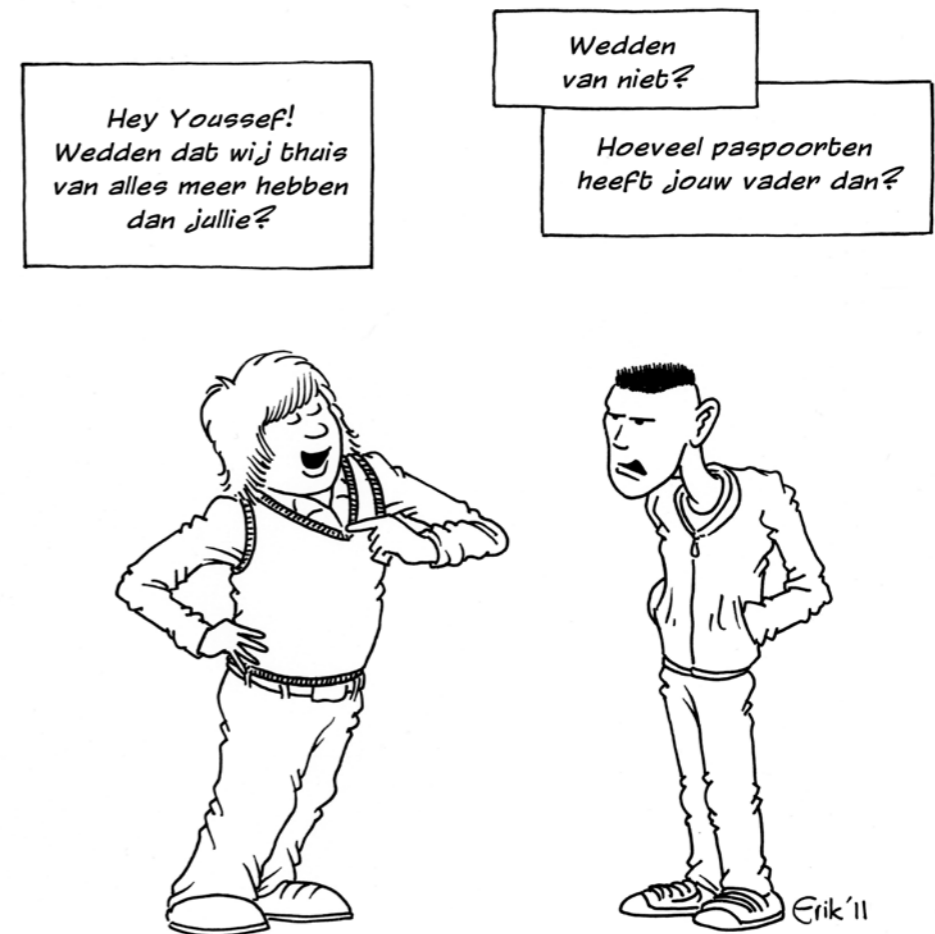
van de rechten van het individu. Daarom ziet D66 het groepsvorming als een positieve sociale ontwikkeling maar wel met de rechten van het individu als grens: het sociaal-liberalisme.

Afsluitend: zelf denken

De bemoeienis van de politiek met identiteitsvorming kan dus positief en negatief uitpakken. De moeilijkheid, maar ook de rechtvaardigheid, zit hem in de balans. Het is noodzakelijk om continu in het publieke debat aan te kaarten wanneer de politiek te ver gaat. Maar het beste wapen tegen doorslaande identiteitsvorming door de politiek is het vermogen om te blijven nadenken. Jezelf altijd af te vragen: wie ben ik? Welk deel van mij vormt mijn basis? Wat heb ik van mijn ouders overgenomen, waarin hebben mijn leeftijdsge-

noten, belangrijke figuren in mijn leven en de grote maatschappelijke stroom mij beïnvloed? Welke elementen daarvan vind ik wenselijk, en welke niet? Om dit zelf denken te stimuleren en te voeden, kiest D66 voor onderwijs. Onderwijs zonder nadruk op canons maar met het aanleren van de vaardigheid om vragen te stellen, met het vrije recht om te twijfelen. Wat we nodig hebben, zijn leerlingen die – in reactie op de bijvoorbeeld mededeling van de docent dat de gebroeders De Witt werden vermoord in opdracht van Willem III – antwoordden: 'Hoezo kunt u dat stellen? Was u er bij dan?' En die houding, hoe irritant soms ook, is precies de juiste.

Sven-Åke Hulleman is medewerker van de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

Een tas van Louis Vuitton of een broek van de H&M. Wat je draagt, zegt iets over wie je bent, of wilt zijn. Mode is één van de manieren om een identiteit uit te drukken. Onder invloed van individualisering en globalisering verandert ook de Nederlandse mode, en dus onze nationale identiteit?

door Michiel Scheffer

...over mode en identiteit

Vakmanschap is meesterschap

Mode is één van de manieren om een identiteit uit te drukken. De dynamiek van de Nederlandse mode is onderwerp van onderzoek in een door NWO gefinancierd project onder leiding van Radboud Universiteit samen met ARTEZ en Saxion. Ik ben daar één van de projectleiders van. Als je mode als identiteitsbepalende elementen neemt, dan denk je in de eerste plaats aan klederdrachten. Je kunt het ook hebben over een nationale stijl: calvinistisch, sober met een molensteen kraag om de nek. Je kunt het hebben over een nationale industrie: de lakenindustrie in Leiden, damast uit Eindhoven, aardewerk uit Makkum. Nationale identiteit kan zich uiten in een bepaalde manier van kleden. Het gaat om een eigen manier van combineren van materialen en onderdelen. Deze stijl is in zoverre 'eigen' dat het zich beweegt binnen een westers referentiekader met grensoverschrijdende invloeden. Het is moeilijk te bepalen of er een Nederlandse stijl is. Er is een hardnekkige mythe van Hollandse soberheid. Vanuit de modernistische architectuur van de

jaren dertig is een vrij functionalistische stijl van buiten- en binnenhuisarchitectuur ontstaan. Die conceptuele en functionele ontwerptraditie heeft zich uitgestrekt tot mode. Juist in de eerste helft van de 20ste eeuw leidt deze ontwikkeling tot een emancipatie van Nederland ten opzichte van de Parijse mode. In de jaren tachtig wordt ook teruggegrepen op de traditie van klederdracht. Zo behoren de Nederlandse kinderen tot de meest kleurrijk geklede kinderen in Europa. De invloed van de klederdracht heeft zich uitgestrekt via een merk als Oilily tot de vrouwenmode.

Nationale identiteit kan gekoppeld zijn aan een *Made In*: mode van eigen bodem. Dat is allang niet meer zo. We dragen meer Duitse merken dan Nederlandse merken, en merken uit beide landen worden vaak in China gemaakt. Daarbij is de modesector internationaal. De hoofdontwerper van het Nederlandse (!) G-Star is Frans, terwijl een Nederlander jarenlang de hoofdontwerper

‘In de wisselwerking tussen conformeren en differentiëren schuilt de vormgeving van de eigen identiteit. In mode gaat het om een oneindig aantal combinaties van standaardelementen’

van het Italiaanse (!) Diesel was. Kortom, je kunt heel goed een Nederlandse stijl hebben zonder ‘Nederlandse’ kleding aan te hebben. Het debat over mode beweegt zich echter hoofdzakelijk binnen de landsgrenzen. Er lezen veel meer mensen de Grazia dan de Vogue. Dat neemt niet weg dat de Nederlandse modebladen geïnspireerd raken door de buitenlandse bladen.

Mode is een onvermijdelijke manier om identiteit uit te drukken. Net zoals het onmogelijk is te spreken of te schrijven zonder spelling en grammatica te hanteren, is het onmogelijk niets te zeggen met kleding. Ook tonen dat je geen interesse in kleding hebt is een statement, waarbij er een groot aantal manieren is om gebrek aan interesse in kleding te tonen (van jeans tot c&a pak). Kleding blijft een projectie van sociaal-economische context, waardeoriëntatie (zie het verschil tussen een SGP'er of GroenLinkser), beroepspraktijk (bankier of gemeenteambtenaar), gebruiksmoment of gevoel. In de mode doet zich de laatste tien jaar een

omkering plaats waarbij de experimenterende en individualiserende consument vaak een 30-plusser is, terwijl onder de jeugd minder gemarkeerde stromingen zijn en meer conformisme. Met de vergrijzing is de jeugd niet langer de maat der dingen.

‘Creatief ondernemerschap is een belangrijke motor van identiteitsontwikkeling. Het aanleren van een stijl, het verdiepen van een stijl en het projecteren en commercialiseren van een stijl blijft een levenswerk’

De Franse filosoof Deleuze heeft het begrip marginale differentiatie gelanceerd. Dat is het vermogen van mensen om in detail in enige mate af te wijken van de norm. In de wisselwerking tussen conformeren en differentiëren schuilt de vormgeving van de eigen identiteit. In mode gaat het om een oneindig aantal combinaties van standaardelementen. De beperking is de individuele koopkracht, maar de gemiddelde westerling heeft doorgaans meer dan honderd kledingstukken waarmee gecombineerd kan worden. Het combineren is een vak geworden waarmee een bepaald effect (indruk) en affect (beleving) kan worden gerealiseerd. Nog nooit is kleden zo moeilijk geworden. Daar waar de moeilijkheid vooral bij vrouwen lag (de bekende uitroep ‘ik heb niets om aan te trekken’), zijn het nu ook de mannen die worstelen op *casual Friday* met de exacte toonhoogte waarin ze onafhankelijkheid, gezag, en benaderbaarheid willen uitstralen. Kortom, er is ruimte om te vertrouwen op de eigen kracht van mensen om zich te onderscheiden of te conformeren.

In mode zijn er voortdurend contrasterende trends van globalisering en regionalisering of van

zeer brede trends en individualisering. Die trends zijn ingegeven door een ‘soevereine’ consument, maar sommige trends zijn aanbodgestuurd. De sterk toegenomen vraag naar linnen in 2006-2007 was de consequentie van de liberalisering van de handel in vlas en sterk gedaalde prijzen voor linnen. De opkomst van vezelmengingen in 2009-2011 is de consequentie van gestegen katoenprijzen, niet van een sterkere voorkeur van de consument voor viscose. Zelfs de gestegen vraag naar maatpakken in winkels als Society Shop heeft te maken met individualisering maar wordt ook bevorderd door het lagere beslag op werkkapitaal bij het produceren op bestelling in plaats van leveren uit voorraad. Ook nu is de toegenomen inkoop in Europa de consequentie van dollarkoers, katoenprijzen, beschikbaarheid van werkkapitaal en rentevoet.

Er is wel wat met identiteit en mode aan de gang. In de eerste plaats is er een trend van metamodernisme. Het postmoderne combineren, het spelen met conventies of het eclectische met een knipoog is op zijn retour ten gunste van ‘grote verhalen’, merken met diepgang, merken met een *deep narrative*. Polhemus kondigde al ‘*the death of fashion*’ aan. Die uit zich zowel bij de babyboomers (40+) die functionaliteit belangrijker vinden en zich willen distantiëren van de mode, maar het zijn ook jongeren die een stabielere en minder vloeiende identiteit willen uiten. Verantwoord ondernemen is ook deel van het discours. Dat gaat ver voorbij kinderarbeid. Een merk staat voor een waardeoriëntatie en steeds meer consumenten willen weten waar hun geld terecht komt. In de crisis zie je dat merken met een ‘diepe’ identiteit het overleven, B-Merken hebben het zwaar. Nu door de globaliserende detailhandel in alle kleding weer de oorsprong is vermeld, loopt het geduld terug om te veel te betalen voor een Aziatisch product. Europa blijft een kwaliteitsimage hebben.

In de tweede plaats is er een hele reeks trends die te maken hebben met andere mechanismes van toe-eigening van kleding. Een middag stappen in de hoop dat je iets leuks treft maakt plaats voor vormen van co-productie. Tweedehands kleding biedt meer mogelijkheden tot individuele stijl dan het uniforme maar snelveranderende aanbod

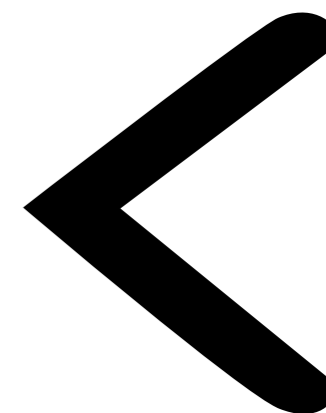
van H&M of Zara. Meisjes en vrouwen gaan weer breien of zelf kleding maken. De weinige naaimachinezaken die het hebben overleefd beleven goede tijden. Mannen gaan voor maatkleding. Een op de tien pakken die in Nederland worden gekocht zijn industriële maatconfectie. Ze kiezen uit een stoffenbundel, selecteren een originele voeringstof, vilt en details. Kleine designmerken doen het goed net als steden met een origineel winkelaanbod. Zo is Arnhem (de 12de stad van Nederland) ook dankzij een modegeoriënteerde *city branding* de vijfde winkelstad van ons land geworden. Terwijl er wordt gearzeld bij globale producten wordt aan regionale producten een echtheid gehecht. Daarbij is het kopen van een ambachtelijk product een diepere ervaring.

In Europa is mode als onderdeel van de creatieve industrie steeds meer in de aandacht komen te staan. Finland en het Verenigd Koninkrijk waren er het eerste bij, nadat België eind jaren tachtig en Italië begin jaren zeventig een industriële politiek rond mode hadden. De aandacht in Nederland is sterk gericht op vormgeving als waarde creërende economische activiteit. Anders dan in het Verenigd Koninkrijk was er geen poging Nederland te *re-branden*. Wel wordt er ingespeeld op de ontwikkeling van onderop dat consumenten (en ook politici als consumenten) kleinere merken waarderen en het product met een diepere laag. Daarmee is gezocht naar plaatsen en voorwaarden waaronder ontwerpers zich kunnen ontwikkelen. Kortom, het gaat om het creëren van werkplaatsen en stedelijke milieus waar mode als identiteitsvormende bedrijven zich kunnen ontwikkelen.

De politieke aandacht komt doorgaans pas op het moment dat de industrie al in ernstige mate verdwenen is. Ook al komt er weer aandacht voor damast op tafel, de Eindhovense industrie is onherroepelijk verloren. Ook al is Kate Middleton’s bruidsjurk van kant van Calais gemaakt, de industrie is daar op sterven na dood. In vijftien jaar door goedkope en slechtere Aziatische kopieën weggevaagd. Dat geldt ook voor het looien van schapenleer, het spinnen van wollen garen, het bedrukken van zijde en het borduren. Dat Europa binnen één generatie, dertig generaties vakmanschap verliest verdient wel enige aandacht

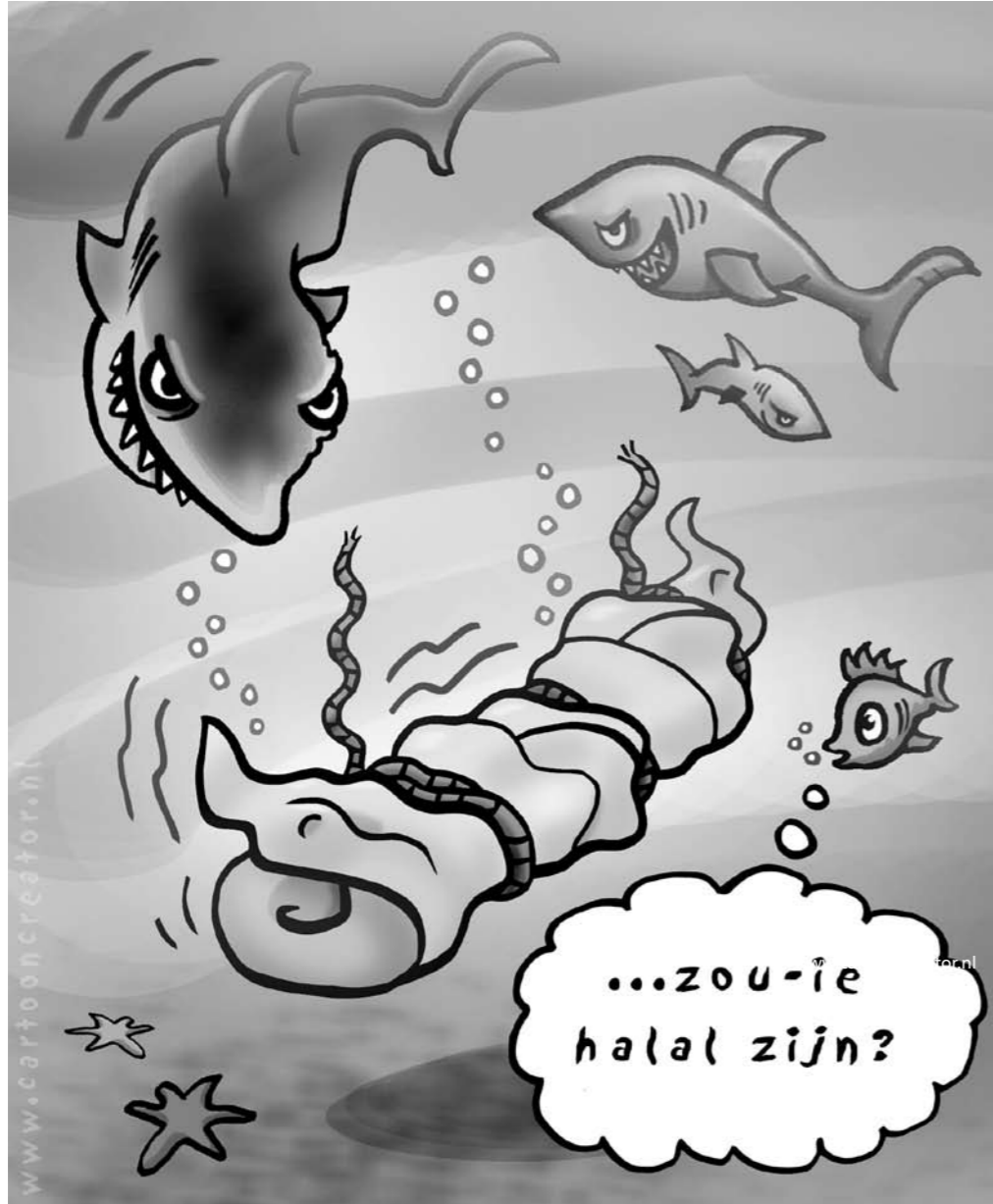
en zorg. Grote merken als Hermes, Louis Vuitton en Chanel spannen zich de afgelopen tien jaar in om oude ambachten in leven te houden, want hun diepere merkidentiteit – de worteling van de Franse luxe in het ambacht – hangt ervan af.

Creatief ondernemerschap is een belangrijke motor van identiteitsontwikkeling. Het aanleren van een stijl, het verdiepen van een stijl en het projecteren en commercialiseren van een stijl, blijft een levenswerk. De levenscyclus van creatieve merken is weliswaar korter geworden, maar het ontwikkelen van een handschrift is niet sneller gegaan. Kortom, mode als middel tot zelfverwerkelijking (en identiteitsvorming) heeft niet aan actualiteit ingeboet. Dat bewijst ook onderzoek onder 17-jarigen waaruit blijkt dat mode een van drie meest populaire carrières is. Overigens is het percentage allochtone studenten in de creatieve opleidingen hoger dan bij academische opleidingen. Creativiteit en ambacht, en ook de glamour van mode, vormen een meritocratisch alternatief voor de kenniseconomie voor al diegenen die niet van vwo naar wo gaan. Ook dat geeft mensen de mogelijkheden hun eigen identiteit te ontwikkelen.

Michiel Scheffer is zelfstandig ondernemer en D66 fractievoorzitter in de Provinciale Staten van Gelderland.

Welleman

POSTBUS 66

Voor D66 is Europa binnenland. Deze sterke pro-Europese oriëntatie kan, paradoxaal genoeg, versterking van de Europese democratie ook in de weg zitten. Een verzwaarde goedkeurings-procedure voor internationale verdragen lijkt ‘tegen Europa’, maar niets is minder waar, stelt promovenda Jieskje Hollander: een stevig politiek debat komt de Europese legitimiteit ten goede.

door Jieskje Hollander

Werp een dijk op!

Over de goedkeuring van Europese verdragen

Op 11 november 2010 presenteerde de Staatscommissie Grondwet haar bevindingen. Momenteel is het wachten op een reactie van het kabinet. Ingesteld door het laatste kabinet Balkenende had de Staatscommissie de taak om te onderzoeken of de Nederlandse Grondwet (GW) zó zou kunnen worden aangepast dat zij de Nederlandse burger meer zou aanspreken en beter zou beantwoorden aan de eisen van de tijd. In dat kader moest (onder andere) worden onderzocht of de grondwetsbepalingen over de parlementaire goedkeuring van verdragen en over de doorwerking van het internationale recht in de nationale rechtsorde nog adequaat waren. De Tweede Kamer maakte graag van deze gelegenheid gebruik om, na jaren van debat, scherp te krijgen hoe bij de goedkeuring van verdragen moest worden vastgesteld of een verdrag verenigbaar is met de Grondwet en of voor goedkeuring al dan niet een tweederde meerderheid noodzakelijk zou zijn. In haar eindrapport concludeerde de Staatscommissie dat om op dit vlak helderheid te krijgen een

aanpassing van artikel 91, lid 3 van de Grondwet wenselijk is. Maar hoe dit artikel exact aan te passen, achtte zij een zaak van de politiek. In 2006 kwam de SGP al met een suggestie. Vanwege de democratiserende werking die uitgaat van dit voorstel zou D66 zich alsnog bij dit SGP-initiatief aan moeten sluiten.

In november 2006 diende SGP-voorman Kees van der Staaij en LPF-parlementariër Mat Herben een voorstel in tot verandering van artikel 91, lid 3 van de Nederlandse Grondwet. Na het verdwijnen van de LPF uit de landelijke politiek, bracht de SGP het voorstel op eigen houtje verder. Het voorstel bepleit het invoeren van een grondwettelijk vereiste van ‘twee derden van het aantal uitgebrachte stemmen in de Staten-Generaal voor de goedkeuring van verdragen betreffende de Europese Unie.’¹ Waar Europese verdragen onder het huidige artikel 91, lid 3 enkel met een tweederde meerderheid moeten worden goedgekeurd indien strijdigheid van het verdrag met de Nederlandse Grondwet

wordt geconstateerd, probeert dit voorstel deze tweederde meerderheidsregel te standaardiseren. Voortaan zouden *alle* Europese verdragen met deze bijzondere meerderheid moeten worden goedgekeurd, ongeacht hun verhouding tot de Nederlandse grondwet. Het voordeel van deze procedurele verzwaaring is dat Europese verdragen, wanneer zij eenmaal zijn goedgekeurd, een sterke democratische legitimiteit kennen. En juist daaraan heeft het in het verleden wel eens ontbroken.

Artikel 91, lid 3 heeft, in zijn huidige vorm, in belangrijke mate bijgedragen aan de ‘ontdemocratisering’ van het thema Europa in Nederland. Een belangrijke aanwijzing hiervoor vinden we in de geschiedenis van de toepassing van dit artikel. Artikel 91, lid 3 (destijds nog vervat in artikel 63) werd geïntroduceerd in het Nederlandse constitutionele bestel middels de grondwetswijziging van 1953. Deze grondwetswijziging vloeide voort uit het verlangen van zowel parlement als regering om de respectievelijke competenties op het terrein

van buitenlands beleid – sinds 1814 een bron van conflict – nauwkeuriger te regelen. Het Nederlandse parlement wenste een sterkere parlementaire controle op internationale verdragsluiting. De regering, daarentegen, achtte het belangrijk om op het terrein van buitenlands beleid vrij, snel en efficiënt – lees: zonder al te veel ruggespraak met het parlement – te kunnen blijven handelen. Uit deze tegengestelde belangen vloeide een reeks compromisbepalingen voort. Artikel 63 – in een redactie van 1983 omgenummerd tot 91, lid 3 – was daar één van. Dit artikel bepaalde dat in internationale overeenkomsten mocht worden afgeweken van de nationale Grondwet – op zichzelf een revolutionaire stap die tot in de Verenigde Staten verbazing wakte² – maar dat in zo’n geval de overeenkomst in zowel Eerste als Tweede Kamer wel met een tweederde meerderheid moest worden goedgekeurd.

Door de toevoeging van deze laatste voorwaarde leek het artikel de controle van het parlement op

(Europese) verdragssluiting op het eerste gezicht te versterken. Echter, al gauw bleek dat de opeenvolgende Nederlandse kabinetten er in zouden slagen het artikel in hun voordeel uit te leggen. Het was namelijk niet eenvoudig vast te stellen in hoeverre een Europees verdrag van de Nederlandse grondwet afweek. De parlementaire goedkeuring van de Verdragen van Rome (EEG en Euratom, 1957) – een vroege testcase voor het artikel – laat dit mooi zien. Terwijl de Raad van State het EEG-verdrag vond afwijken van de Grondwet en dus goedkeuring met een tweederde meerderheid adviseerde, ging de regering in het parlementaire debat de discussie hierover uit de weg. De verantwoordelijke bewindslieden beperkten zich tot de uitspraak dat de regering geen afwijking van de grondwet zag. Om die reden achtten zij een gewone meerderheid voor goedkeuring van het verdrag afdoende. Een meerderheid van het parlement – in die jaren gestuurd door het verlangen naar de snelle totstandkoming van een Europese federatie – liet zich lichtzinnig overtuigen. De drempel, of beter gezegd, waarborg die het nieuwe grondwetsartikel in het belang van democratische controle had getracht te vestigen, was geslecht. Nederland bond zich via een *gewone* meerderheid en zonder enig grondwettelijk debat aan het EEG-verdrag. Dit terwijl het verdrag in zijn doorwerking vergaande constitutionele gevolgen zou hebben.

De goedkeuring van de Verdragen van Rome via een normale meerderheid bleek een precedent voor de goedkeuring van daarop volgende Europese verdragen. Vanaf 1957 ontwikkelde zich een traditie in Nederland waarbij Europese verdragen met verstrekkende constitutionele gevolgen met de kleinst mogelijke meerderheid en met een minimum aan politiek debat werden goedgekeurd. De Grondwet en de (procedurele) grenzen die deze wet aan het proces had kunnen stellen, speelden daarbij geen rol van betekenis. Die keren dat een parlementariër zich na 1957 in de Kamer terecht afvroeg of het proces van Europese integratie en de Nederlandse parlementaire behandeling van dat proces eigenlijk nog strookte met de Grondwet, kon hij of zij op de hoon van de parlementaire meerderheid en de regering rekenen.⁴ De Verdragen van Rome waren zonder inroeping van bepaling 91, lid 3 goedgekeurd dus waarom zou dat met de Europese Akte, het Verdrag van Maastricht, Amsterdam of Nice die slechts hierop voort borduurden anders moeten? De vrager had geluk als niet ook nog, met enig *dedain*, het etiket ‘euro-sceptisch’ op hem of haar geplakt werd. Vervolgens ging de stabiele pro-Europese, en ruim tweederde meerderheid in het parlement over tot de orde van de dag en keurde het verdrag goed. Zo snel mogelijk en zonder drempels want, zo werd gezegd: de trein mocht niet te lang stil staan.

‘De ouderwetse, eurofiele reflex die stelt dat alles wat Europese integratie vertraagt slecht is, onderschat de waarde van conflict. Wanneer de twijfels over Europa openlijk kunnen uitwoeden en via het parlement in de politiek worden erkend, zullen zij sneller kunnen verdwijnen’

Dat Den Haag op deze wijze de discussie over het Europese integratieproces en de verenigbaarheid daarvan met de Nederlandse rechtsorde decennialang uit de weg is gegaan, is een gemiste kans. De geschiedenis heeft aangetoond dat goedkeuring van Europese verdragen via een verzwaarde grondwettelijke procedure uitvoerige (publieke) debatten uitlokt. Deze hadden op hun beurt de burger nadrukkelijker bij Europa kunnen betrekken. De Duitse debatten over Europa in de nasleep van het *Maastricht Urteil* (1992) en ons eigen referendum over de Europese Grondwet (2005) zijn hier goede voorbeelden van. Maar er is ook goed nieuws. Ook nú nog kunnen we tot zo’n verzwaarde procedure beslissen. En juist nu een stabiele pro-Europese, tweederde meerderheid niet langer vanzelfsprekend is, is het belangrijker dan ooit om de onvrede een democratisch podium te geven. Het advies van de Staatscommissie Grondwet biedt het Nederlandse parlement de gelegenheid om af te rekenen met artikel 91, lid 3 dat in de parlementaire praktijk tot uitholling van de democratische controle op Europese besluitvorming heeft geleid. Het voorstel Van der Staaij biedt een alternatief. Het haalt Europa uit de regenteske vanzelfsprekendheid waarin dit thema lange tijd heeft verkeerd en brengt het onderwerp terug naar waar het hoort: het parlementaire strijdtoneel.

Teleurstellend was het om te zien hoe D66 het voorstel Van der Staaij in de eerste termijn afserveerde: ‘met alle sympathie’, maar de Democraten zouden tegen stemmen.⁵ Deze tegenstem kwam voort uit de afkeer van de sociaal-liberalen van het ‘verhogen van de dijken’ of het ‘opwerpen van extra drempels’ voor EU-verdragen. Volgens Boris van der Ham zou dit het integratieproces schaden. Bovendien achtte D66 de wijziging niet *nodig* voor het vergroten van het democratisch draagvlak voor Europese verdragen. Hadden de historische goedkeuringsprocedures van de verdragen van Lissabon, Nice, Amsterdam, Maastricht, etc. niet aangetoond dat Europese verdragen steeds met een tweederde meerderheid werden aangenomen, ook zonder dat de Grondwet dit voorschreef? Hoewel retorisch wellicht aantrekkelijk, is dit laatst argument in de kern zwak: het miskent de politieke realiteit anno 2011 waarin Europese

integratie nu eenmaal in toenemende mate een betwist fenomeen is. Het eerste argument – de ouderwetse, eurofiele reflex die stelt dat alles wat Europese integratie vertraagt slecht is – onderschat de waarde van conflict. Juist vanwege de ‘extra drempel’ die het voorstel Van der Staaij opwerpt voor de goedkeuring van Europese verdragen en de vruchtbare discussies die zo’n extra drempel met zich mee zal brengen, zou D66 dit voorstel moeten steunen. Wanneer de twijfels over Europa van het Nederlandse volk openlijk kunnen uitwoeden en via het parlement in de politiek worden erkend, zullen zij sneller kunnen verdwijnen. Op lange termijn zal een steviger politiek en publiek debat, volgend uit een verzwaarde goedkeuringsprocedure, de legitimiteit van het Europese integratieproces ten goede komen. In afwachting van de kabinetsreactie op het rapport van de Staatscommissie en het debat dat daarover in het parlement gevoerd zal worden, wil ik de D66 Kamerleden alvast de volgende gedachte meegeven. Bewijs de Europese democratie een dienst: werp een dijk op!

Jieskje Hollander is historica en als promovenda verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. In december 2011 rondt zij haar promotieonderzoek *The incoming tide: Dutch reactions to the constitutionalisation of Europe* af.

Noten

- 1 Kamerstukken 2006/07, 30874 (R 1818) nrs. 1-2.
- 2 Na de Napoleontische tijd werd in de Nederlandse Grondwet vastgelegd dat de Koning soeverein bevoegd was op het terrein van het buitenlands beleid. Weliswaar diende hij het parlement te informeren, maar hij was bevoegd internationale verdragen eigenhandig te ondertekenen. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw probeerde het parlement in verschillende rondes van grondwetsherziening op dit gebied bevoegdheden op de Koning te heroveren.
- 3 Onder de krantenkop ‘Leading the Way’ sprak the *New York Times* kort na de parlementaire goedkeuring van de grondwetswijziging over ‘a historical precedent the importance of which can be hardly overestimated.’ Uiteindelijk zou Nederland het enige land blijven dat de nationale grondwet op deze wijze open stelde voor internationaal verdragsrecht.
- 4 Dit overkwam vertegenwoordigers van Groen Links, bijvoorbeeld, in de parlementaire debatten rond de goedkeuring van het Verdrag van Maastricht.
- 5 НТК, 2008-2009 (26-05-2009) 6814.

Ierland bevindt zich in economisch zwaar weer. Meer dan van Griekenland of Spanje kan en moet Nederland leren van de fouten die in Ierland zijn gemaakt. De Nederlandse huizenmarkt loopt misschien net zo veel risico als de Ierse. Het is tijd om het debat aan te gaan en de verlamme consensus tegen hervorming te doorbreken, meent Maarten Gehem.

door **Maarten Gehem**

Lessen van

Nadat Ierland vanaf begin jaren '90 een gedaante-
verwisseling doormaakte van het zieke jongetje
van Europa naar 'Keltische Tijger', zijn de Ieren
terug bij af. De welvaart die men gedurende twee
decennia dacht te hebben opgebouwd rustte op
een vastgoedzeepbel. De huizen die men kocht en
de reusachtige banken die werden opgetuigd ble-
ken luchtkastelen waar nu de rekening voor moet
worden betaald. Het afgelopen jaar verscheen een
reeks rapporten die de oorzaken en gevolgen van
de Ierse crisis analyseerden. Die analyses zijn rele-
vant voor andere Westerse staten, omdat inzicht
in waar en waarom het fout ging de kans op een
vergelijkbaar debacle elders kan beperken.

Oorzaken van de Ierse crisis

Het zou een vergissing zijn om het Iers econo-
mische wonder af te schrijven als louter gevolg
van een opgeklopte huizenmarkt. Van 1990 tot
2000 maakte Ierland wel degelijk een periode van
duurzame groei door. Lidmaatschap van de EU en

de aanwezigheid van hoog opgeleide en goedkope
arbeidskrachten zorgden ervoor dat Ierland een
aantrekkelijk land werd om in te investeren (Re-
gling en Watson 2010). Bovendien had het verdwij-
nen van handelsbarrières een positief effect op de
groei cijfers. Zoals in verschillende rapporten is
beschreven volgde na deze inhaalfase echter een
periode van niet-duurzame groei gedreven door
een explosief groeiende vastgoedmarkt (Honohan
2010; Regling en Watson 2010). Dat had veel te
maken met de toetreding tot de euro en toegang
tot goedkope leningen doordat de ECB vanaf eind
jaren '90 tot 2006 de rentevoet kunstmatig laag
hield. Dit resulteerde in een vastgoedzeepbel met
exorbitant hoge huizenprijzen tot wel vier keer
de historische waarde. Van 2002 tot 2008 nam de
totale bouwactiviteit met ruim 40% toe, waardoor
in 2007 de bouwsector 10% van het BBP en 13% van
de werkgelegenheid voor haar rekening nam (CSO
2010). De sluizen van private en publieke fondsen
werden geopend en een stortvloed van liquide

de tijger

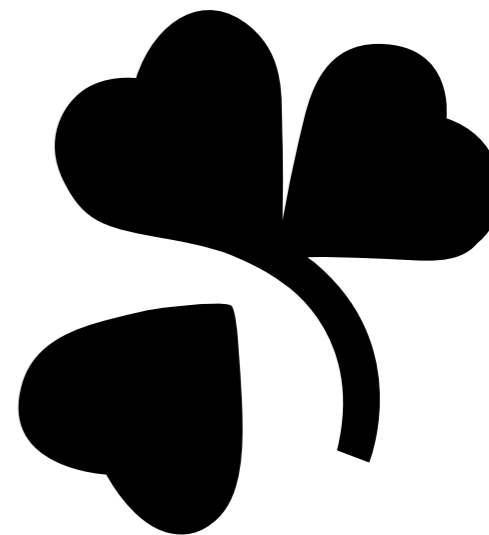
middelen overspoelde de Ierse huizenmarkt. De
motor achter de expansie van de vastgoedmarkt
was de Ierse bankensector, die massaal in de bouw
investeerde en snel en gemakkelijk hypotheeken
verstrekte. In 2008 bedroeg het totaal aantal lenin-
gen van de Ierse banken ruim vier keer het BNP.

Pro-cyclisch fiscaal beleid

Tegelijkertijd voerde de Ierse overheid een pro-
cyclisch fiscaal beleid. Belastinginkomsten entten
zich steeds meer op de *ad infinitum* gewaande
expansie van de vastgoedmarkt (Regling en
Watson 2010). In regeringskringen was geen plaats
voor de idee dat economische voorspoed in golf-
bewegingen komt. In de woorden van toenmalig
Minister van Financiën McGreevy: 'When I have the
money, I spend it, when I don't have it, I don't spend it'
(O'Toole 2010: 22). Het pro-cyclische fiscale beleid
van de Ierse overheid maakte het moeilijker om in
het 'post-Keltische Tijger' tijdperk de schuldenlast
voor de Ierse staat te beperken. Vanaf 2008 ontstond

daardoor een groot gat tussen de uitgaven en
inkomsten van de staat, dat in 2009 en 2010 tot
meer dan 12% van het BNP opliep (Wright en
anderen 2010).

Het feitelijke begrotingstekort werd vele malen
vergroot doordat de Ierse staat ook opdraaide voor
de schuldenberg van de banken. Dit was het ge-
volg van een, na de val van *Lehman Brothers* in der
haast genomen beslissing om alle leningen van de
zes grootste Ierse banken te garanderen. Omdat de
bouwmanie met vooral overzeese (Amerikaanse)
investeringen was bekostigd en deze investeerders
nu plots hun geld uit buitenlandse banken terug-
trokken, zagen Ierse banken zich met een enorm
liquiditeitstekort geconfronteerd. Om de 'run' op
Ierse banken af te remmen trok de regering aan
de noodrem en kondigde een onvoorwaardelijke
(dat wil zeggen: onafhankelijk van hun krediet-
waardigheid) garantieverstrekking af. De Ierse
staat stond daarmee in een klap garant voor €261
miljard aan leningen. Omdat veel van de bouwbe-

drijven niet in staat bleken hun schuldeisers terug te betalen kwamen Ierse banken in zwaar weer terecht, waardoor de staat zich gedwongen zag om een groot deel van de bankensector te nationaliseren. De kosten voor een reorganisatie van het bankstelsel worden inmiddels geraamd op €75 miljard. De prognose is dat de Ierse staatsschuld zich in 2015 zal stabiliseren rond de 124% van het BNP (IMF 2010).

‘Conformisme, gebrek aan kennis en een procyclisch fiscaal beleid verklaren voor een groot deel waarom de vastgoedzeepbel in Ierland zo groot werd en crisismanagement zo ineffectief is geweest’

Gebrek aan kennis

De kostbare keuze van de regering om het paardenmiddel van de garantieverstreking in te zetten werd volgens kenners ingegeven door gebrekkige kennis bij de financiële toezichthouder en het Ministerie van Financiën. Men beseftte niet hoe groot de schuldenberg was waarvoor men borg stond. Zoals Nyberg in zijn rapport over de oorzaken van de financiële crisis schrijft: *‘lack of suspicion and the absence of sufficient information on the underlying quality of the banks’ balance sheets is likely to have had a significant impact on the alternatives that were considered reasonable’* (2010: 1x). Er was sprake van een chronisch gebrek aan expertise.

In een doorlichting van het ministerie, waar onder andere de Nederlander Hans Borstlap, de voormalige DG van het Ministerie van Sociale Zaken, aan meewerkte, werd dit gebrek nog eens

onderstreept: *‘the Department does not have critical mass in areas where technical economic skills are required’* (Wright en anderen 2010: 6). Hetzelfde gold voor de financiële toezichthouder, die tevens met een personeelstekort en een gebrek aan experts kampte (zie Honohan 2010). Men had onvoldoende inzicht in waar de banken mee bezig waren en de mogelijke consequenties daarvan. Door personeelstekorten werd enkel gelet op de aanwezigheid van een goede bestuursstructuur. Men ging ervan uit dat banken zelf wel voor stabiliteit zouden zorgen.

Conformisme

Naast gebrekkige middelen ontbrak er een kritische geest en onafhankelijkheid bij de banken, de toezichthouder en de regering. Men wist tijdens de jaren van voorspoed de explosieve economische groei niet in toom te houden en had de teugels te zeer laten vieren in de veronderstelling dat de economie op de goede weg was. Nyberg wijst in dit verband op de achterliggende psychosociale mechanismen van *herding* (kuddegedrag) en *groupthink* (groepsdenken). Mike Soden, voormalig CEO van *Bank of Ireland* en momenteel board member van de Ierse Centrale Bank, verwijst naar een vergelijkbaar fenomeen van *closed dissent*: een cultuur waarbij afwijkende meningen binnenskamers worden gehouden. Volgens Soden werd men binnen de overheid en bankwereld beschouwd als *‘disloyal if one professes an opinion that is contrary to accepted orthodoxies’* (2010: 15). Nyberg en Soden beschrijven een samenleving die op elk front (in de politiek, de bankwereld, de toezichthouders en de media) in de greep was van hoogmoed als gevolg van snel vergaarde welvaart en geen enkele twijfel op duldde. Deze *‘pervasive pressure for consensus’* (Nyberg 2010: 1v) zette alle Ierse neuzen in dezelfde richting. Dit conformisme wordt mooi geïllustreerd door een beruchte uitspraak van voormalige Taoiseach (de Ierse minister-president) Bertie Ahern. In reactie op een van de weinige artikelen waarin de fundamentele van de Ierse economie werden ondervraagd en werd gewaarschuwd voor het klappen van de vastgoedzeepbel, zei Ahern: *‘sitting on the sidelines, cribbing and moaning is a lost opportunity. I don’t know how people who engage in that don’t commit suicide’* (O’Toole 2010: 122).

Ierse lessen

Conformisme, gebrek aan kennis en een procyclisch fiscaal beleid verklaren voor een groot deel waarom de vastgoedzeepbel zo groot werd en crisismanagement zo ineffectief is geweest. Dat deze analyse relevant is voor Nederland bewijst allereerst het (gebrek aan) debat over de Nederlandse huizenmarkt. Hoewel het IMF en de OESO nu al enkele jaren achter elkaar waarschuwen voor de overwaardering van de huizenmarkt is de politieke reactie in Den Haag lauw. De Ierse crisis laat zien wat er gebeurt als dergelijke signalen niet worden opgepikt. En die parallel lijkt gerechtvaardigd. Er valt te twisten over de vraag of Nederland al dan niet kampt met een huizenzeepbel. Maar een dergelijk debat is Nederland nu zo goed als vreemd, terwijl daar wél alle redenen toe is. Nederlandse hypotheekbezitters zijn bijvoorbeeld bijzonder kwetsbaar voor macro-economische schommelingen, vooral door een ongekend hoge collectieve hypotheekschuld van bijna €600 miljard (DNB 2011). Zo zal bij verhoging van de rentestand of stijgende werkloosheid de hypotheeklast steeds zwaarder rusten op de schouders van een deel van de Nederlandse bevolking – wat weer voor problemen bij de banken zal zorgen. Dat die collectieve hypotheekschuld zo groot is, ligt deels aan de aantrekkelijke voorwaarden voor hypotheekverstrekking. De na veel getouwtrek tot stand gekomen voorwaarde van 110% van de koopsom is bijvoorbeeld nog altijd bijzonder ruim. Daar komt nog bij dat door de hypotheekrenteaftrek de totale hypotheekschuld artificieel wordt opgepompt. Dat daar onder de eerste liberale premier van Nederland sinds Cort van der Linden niets aan gebeurt stemt tot nadenken. Door het afschermen van de hypotheekrenteaftrek raakt de VVD steeds verder verwijderd van haar liberale kernwaarden en schippert het naar behoudende en populistische vaarwateren. De VVD voegt zich daarmee naar een conformistische tendens in de Nederlandse politiek.

Verscherpt toezicht en onafhankelijk economisch advies

De Ierse crisis is ten tweede relevant voor Nederland als het gaat om onze toezichthouders. Nadat eind 2010 het bailout pakket van €67,5 miljard werd afgekondigd staat Nederland garant voor on-

geveer €2,7 miljard aan Ierse leningen (CPB 2011). Wat De Jager ook mag zeggen: het risico dat we slechts een deel van deze leningen zullen terugzien is reëel. Om de kans op dit soort staatssteun te beperken is het centraliseren en versterken van toezicht en regulering van de financiële markten essentieel. Verscherpt toezicht beschermt de Nederlandse belastingbetaler. Daar komt bij dat Nederland met een bankensector van ongeveer 4,5 keer onze nationale economie bijzonder gevoelig is voor ontwikkelingen op de internationale markten (DNB 2011).¹ Gezien de grensoverschrijdende en steeds complexer wordende activiteiten is een Europeanisering van toezicht op de financiële markten cruciaal om het risico op een toekomstige crisis – en de negatieve effecten daarvan op de Nederlandse economie – te verkleinen. Dat wordt onderschreven in een recent rapport van de Nederlandse Bank: *‘De spanning tussen een steeds internationaler financieel systeem en het primaat van nationale autoriteiten belemmert efficiënt ingrijpen bij grensoverschrijdende systeemrisico’s. Daarnaast zorgen verschillen in nationale regelgeving voor een ongelijk speelveld tussen internationaal opererende financiële instellingen. Daarom is het van belang het financiële toezicht op Europees niveau te versterken en te harmoniseren’* (DNB 2011: 31). De vier nieuwe Europese toezichthoudende instanties die begin dit jaar van start gingen zijn wat dat betreft een stap in de goede richting.

Tot slot illustreert de Ierse crisis het gevaar van gebrek aan feitenkennis en wijst het daarmee op de belangrijke rol van onafhankelijk economisch advies. Het is onwaarschijnlijk dat de Ieren hadden gekozen voor een onvoorwaardelijke garantieverstreking indien was geweten hoe slecht de banken eraan toe waren. Verder had een onafhankelijk economisch adviesorgaan het conformistische geluid kunnen afzwakken en het debat over de oververhitte huizenmarkt kunnen stimuleren. In Nederland hebben we het voordeel dat we naast De Nederlandse Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM) een aantal relatief goed functionerende en onafhankelijke instellingen kennen zoals het Centraal Plan Bureau (CPB) en de Sociaal Economische Raad (SER).

Beiden hebben expliciet tot taak beleidsmakers te informeren en de economische impact van hun beleidsvoorstellen door te rekenen. Zoals minister Verhagen bij de viering van het 65-jarig bestaan van het CPB zei: 'Ze behoeden ons voor beleid dat goed uitpakt op korte termijn, maar desastreus kan zijn op de langere termijn' (Verhagen 2010). Het is hoopgevend dat de voorzitter van de Europese Raad, Herman van Rompuy, eind oktober 2010 heeft voorgesteld dat elke Europese lidstaat een eigen CPB gaat oprichten.

Nederland gidsland

Nederland zou in het kielzog van het 'Pact voor de Euro' en de beweging in de richting van een nieuwe structuur voor financieel toezicht in de EU het voortouw moeten nemen voor sterkere controle op de financiële markten en voor de oprichting van onafhankelijke instanties gericht op economische beleidsanalyse. Scherper toezicht en versterking van onafhankelijk economisch advies is in ons eigenbelang. Tegelijkertijd is het zaak in eigen land het debat over de vastgoedmarkt aan te gaan. Als het verhaal van de opkomst en neergang van de Keltische Tijger ons iets leert, is het wel dat 'sitting on the sidelines, cribbing and moaning' geen 'lost opportunity' of reden tot zelfmoord is, zoals Bertie Ahern beweerde. Integendeel, het zijn de touwen die ons aan de mast binden en ons beschermen tegen de sirenes van conformisme en kortzichtigheid. Daar vaart ieder land dat economische duurzaamheid nastreeft wel bij.

Maarten Gehem is handelsassistent op de Nederlandse ambassade te Dublin.

Noot

- 1 Die afhankelijkheid is enkel in het VK en Zwitserland (5,5 keer) en Ierland (9,5 keer) groter.

Referenties

CPB (2011). *CPB Policy Brief: Nederland en de Europese schulden crisis*. Centraal Planbureau: Rijswijk.

DNB (2011). *Overzicht Financiële Stabiliteit in Nederland, Voorjaar 2011* / Nr. 13. De Nederlandsche Bank: Amsterdam.

Honohan, P. (2010). *The Irish Banking Crisis Regulatory and Financial Stability Policy 2003-2008. A Report to the Minister for Finance by the Governor of the Central Bank*. Government of Ireland: Dublin.

IMF (2011). *Kingdom of the Netherlands—The Netherlands 2011 Article IV Consultation: Preliminary Conclusions*. IMF: Washington.

IMF (2010). *Ireland, Request for an Extended Arrangement-Staff Report; Staff Supplement: Staff Statement; and Press Release on the Executive Board Discussion, imf Country Report 10/366*. IMF: Washington.

Irish Central Statistics Office (CSO) (2008). *Construction and Housing in Ireland. 2008 edition*. CSO: Dublin.

Nyberg, P. (2011). *Misjudging Risk: Causes of the systemic banking crisis in Ireland. Report of the Commission of investigation into the banking sector in Ireland*. Government of Ireland: Dublin.

OECD (2010). *Economic Survey of the Netherlands*. OECD: Parijs.

OECD (2005). 'Recent house price developments: the role of fundamentals'. In: *Economic Outlook*, (78), pp. 127-154. OECD: Parijs.

O'Toole, F. (2010). *Ship of Fools: How Stupidity and Corruption Killed the Celtic Tiger*. Londen: Faber & Faber.

Regling, K., & Watson, M. (2010). *A Preliminary Report on The Sources of Ireland's Banking Crisis*. Government of Ireland: Dublin.

Soden, M. (2010). *Open Dissent: An Uncompromising View Of The Financial Crisis*. Londen: Faber & Faber.

Verhagen, M. (2010). *Viering 65 jaar CPB Toespraak*. CPB: Rijswijk.

Wright en anderen (12.2010). *Strengthening the capacity of the department of finance. Report of the independent review panel*. Ministry of Finance Ireland: Dublin.

idee

tijdschrift van de
Mr. Hans van Mierlo stichting

jaargang 32
nummer 3
juni 2011

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans (voorzitter),
Annelou van Egmond, Corina Hendriks,
Laura Kaper, Mendeltje van Keulen,
Gijs van Loef, Frank van Mil, Arthur Olof,
Mark Sanders, Heleen Uijt de Haag,
Anthony Visser

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Kwame Anthony Appiah, Martijn Brabander,
Erica van Doorn, Han Entzinger,
Maarten Gehem, Krista den Hertog-Heins,
Jieskje Hollander, Sven-Åke Hulleman,
René Koekkoek, Joep Leerssen,
Eline van der Mast, Michiel Scheffer

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Erik Haverkort, Peter Welleman

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

de ontwerpvloot, Den Haag

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 30
Postbus 660, 2514 EL Den Haag
T. 070 356 60 66
www.mrhansvanmierlostichting.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt lezen op: www.d66.nl/kennis/item/zelf_schrijven of opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een jaarabonnement kost € 36 en voor studenten € 21 (een kopie OV-studentenkaart meesturen). Het abonnement gaat 1 januari in. U ontvangt bij het afsluiten van het abonnement € 6 korting per al verschenen nummer van de lopende jaargang. Opzegging voor 1 december.

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

Lente!?

De afgelopen weken hebben we gezien hoe veelbelovend de lente kan zijn. Toch zijn die eideloze en zonnige voorjaarsdagen geen enkele garantie voor een mooie zomer. Dat hebben de afgelopen jaren wel aangetoond.

Niet alleen klimatologisch gezien is de lente verraderlijk, zeker ook in politiek opzicht. Neem de Arabische lente. Wat begon met vreedzame demonstraties voor vrijheid in Tunesië en Egypte, ging over in geweldadige botsingen tussen opstandelingen en de autoritaire regimes van landen als Libië en Syrië maar ook Bahrein en Jemen. De uitkomst is ongewis, al stelde Midden-Oosten-correspondent Geert van Langendonck onlangs dat het hoe dan ook een lange, hete zomer wordt. En daar heeft zelfs de vangst van Osama door Obama geen verandering in gebracht.

Tegelijk is in Europa de lente ver weg. Sterker nog, het is hartje winter in de Europese Unie. Dat heeft alles te maken met het feit dat na Griekenland en Ierland ook Portugal een miljardeninjectie uit het Europese noodfonds heeft gekregen. Een steunpakket van in totaal bijna 300 miljard euro aan drie partners in problemen is natuurlijk niet niks, ook al zijn het leningen. Het laat iedereen zien en voelen dat samenwerking ook

solidariteit betekent. En dat is allesbehalve een gemakkelijke boodschap.

Ook in Nederland waait door deze woelige wind een wolk voor de zon. Want het zo daadkrachtig begonnen kabinet worstelt steeds meer met zijn internationale opstelling en Europese houding. Dit onder druk van partijen als de SP en PVV die het liefst naar binnen kijken. Dat D66 onveranderd kiest voor een open blik, is voor mij een zwaluw die weliswaar nog geen zinderende zomer maakt maar die wel een sociaal-liberale lente aankondigt. En daarbij baseer ik me niet op onze virtuele zetelgroei, want (gunstige) peilingen zijn (glibberige) palingen. Nee, ik doel op de situatie dat het maatschappelijk klimaat haast naadloos aansluit op datgene waar onze partij voor staat.

Neem de individualisering. Sommigen willen hierin het gevaar zien van een anonimiserende samenleving maar het is vooral een trend die de eigen kracht en keuzevrijheid van mensen benadrukt. Zoals een van onze vijf richtingswijzers stelt. Of neem de meritocratie. Die maakt ontplooiing en kwaliteit belangrijker dan hiërarchie en afkomst. Wat wil een onderwijspartij nog meer? Dat de stand van het land D66 de wind in de rug geeft, is prettig. Maar daarmee zijn we er nog niet. Want om onze kansen te benutten, kunnen we een aantal dingen beter doen.

Allereerst ons eigen verhaal vertellen. Over het 'toekomstvast' maken van Nederland, zoals Jan Terlouw zou zeggen. Het hervormen van de zorg, de arbeidsmarkt, de woningmarkt. Maar evenzeer het behouden van de democratische rechtstaat en emanciperende verworvenheden. Dat vereist structureel schaven aan de inhoud. En aan de vorm. Want hoe we onze boodschap brengen, wordt steeds bepalender. Of we het leuk vinden of niet.

Het tweede hangt hiermee samen, namelijk nieuwe doelgroepen bereiken. Zodat naast internettende studenten en genuanceerde ambtenaren ook anderen op ons gaan stemmen. Zoals startende ondernemers en *young professionals*. Zoals kritische consumenten en huurders op een wachtlijst. Daarbij moeten we, ten derde, nog meer gebruik maken van de potentie die in onze partij aanwezig is. Dat betekent het land in, de telefoon aan en het internet op. Informatie verspreiden. Ervaringen uitwisselen. Kennis delen. Dat kost een hoop inzet en energie maar die betaalt zich dubbel en dwars terug. Daarover luidt mijn idee: hard werken is het grootste talent, zeker voor wie zijn potentie beter wil benutten.

Zo bezien vraagt de lente dus een lange adem. Om te voorkomen dat de zomer in een zucht aan ons voorbij gaat.

Kees Verhoeven
Tweede Kamerlid D66